

Θεοδώρου Στ. Νικολάου, Αἱ περὶ Πολιτείας καὶ Δικαίου ἰδέαι τοῦ Γ. Πλήθωνος Γεμιστοῦ. Βραβεῖον Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Βυζαντινὰ κείμενα καὶ μελέται, ἀρ. 13. Κέντρον Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν), Θεσσαλονίκη 1974, σ. 138.

Ἀξιόλογος μονογραφία ἐπὶ θέματος λίαν ἐνδιαφέροντος. Ὁ σ. ἀφιερῶ τὸ ἔργον του «Εἰς τὴν Τροφὸν Θεολογικὴν Σχολὴν Χάλας» μὲ τὴν εὐχὴν τῆς ἐπαναλειτουργίας της. Ἡ Μελέτη εἶναι κατὰ τοσοῦτον ἐνδιαφέρουσα, διότι προέρχεται ἀπὸ τὴν γραφίδα Θεολόγου, διευρύναντος τὰς σπουδὰς του ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ. Τοῦτο δέ, διότι αἱ ἰδέαι τοῦ Γεμιστοῦ Πλήθωνος ἀπετέλεσαν σημεῖον ἀντιλεγόμενον διὰ τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐποχῆς του. Μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν βράβευσιν τῆς ἀνὰ χεῖρας Μελέτης καὶ μάλιστα τῇ εἰσηγήσει τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τῆς Ἀκαδημίας Καθηγητοῦ Ἰωάννου Θεοδωρακοπούλου, γνῶστος κατ' ἐξοχὴν τῆς προσωπικότητος τοῦ Πλήθωνος, παρέλκει πᾶσα περαιτέρω κρίσις. Ἀρκεῖ ἡ διαπίστωσις τοῦ Εἰσηγητοῦ: «Ἡ ἐργασία αὐτοῦ διακρίνεται διὰ τὴν ἄφωγον αὐτῆς λογικὴν δομὴν, ἐξετάζει τὸ θεθὲν θέμα συστηματικῶς, ἀποδίδει δὲ μὲ ἀκρίβειαν τὰς σκέψεις τοῦ Γεμιστοῦ καὶ στηρίζεται εἰς πλουσίαν βιβλιογραφίαν». Μόνον ἐν ἐπὶ πλέον ἐπαινετικὸν διὰ τὸν σ. θὰ εἶχον νὰ εἶπω, ὅτι οὗτος χειρίζεται γλῶσσαν καθαρὰν εἰς τὴν διατύπωσιν, περιεκτικὴν εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν νοημάτων καὶ ἀρίστην ἐν τῇ πλοκῇ τοῦ λόγου. Ἀλλὰ διατὶ ἡ ἀνισότης ἐν τῇ ἐκτάσει τοῦ «Περὶ Δικαίου» μέρους τῆς Μελέτης; Εἰς τὴν πλουσίαν βιβλιογραφίαν, ἥτις παρατίθεται ὑπὸ τοῦ σ. θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ὡραία ἐκτενστάτη Μελέτη τοῦ αὐιδίμου Καθηγητοῦ Γρηγ. Παπαμιχαήλ, Μάξιμος ὁ Γραϊκός, ὁ πρῶτος Φωτιστὴς τῶν Ρώσων. Βιβλιοκρ. ἐν «Θεολογία» 22 (1951). Ἐπίσης ἡμέτερον ἄρθρον ἐν τῷ Περιοδικῷ «Νέα Ἑστία» 53 (1953) 841/54, μὲ τὴν ἐπιγραφὴν: «Γεώργιος Γεννάδιος Κουρτέσης ὁ Σχολάρχιος». Ἴσως κἀτι θὰ ἠδύνατο ὁ σ. νὰ ἀντλήσῃ καὶ ἐκ τῶν δημοσιευμάτων τούτων.

Τὰ περιεχόμενα: Πρόλογος, Συντμήσεις, Βιβλιογραφία, Εἰσαγωγικά.—Α'. Ἡ πολιτικὴ κατάστασις καὶ τὰ πνευματικὰ ρεύματα κατὰ τὸν 14ον καὶ 15ον αἰῶνα (σ. 33).—Β'. Περὶ Πολιτείας: 1. Ἔννοια τῆς πολιτείας (49). 2. Γένεσις τῆς πολιτείας (54). 3. Σκοπὸς τῆς πολιτείας (59). 4. Εἶδη πολιτείας. 5. Σπουδαία πολιτεία (72). 6. Λειτουργία σπουδαίας πολιτείας.: α'. Ἡ ἡγεσία τῆς πολιτείας (79). β'. Αἱ δύο ἕτεραι κοινωνικαὶ τάξεις (87). γ'. Ἡ ἀρχὴ τῆς κοινοκτημοσύνης. 7. Ἐθνικὸς χαρακτήρ τῆς πολιτείας (98). —Γ'. Περὶ Δικαίου: 1. Ἡ περὶ δικαιοσύνης ἀντίληψις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (105). 2. Ἡ δικαιοσύνη παρὰ Πλήθωνι (110). 3. Ἡ δικαιοσύνη ἐν σχέσει πρὸς τὴν λειτουργίαν τῆς σπουδαίας πολιτείας (118). — Ἐπίλογος (123). Zusammenfassung (127). Πίναξ κυρίων ὀνομάτων (135).

Ὁ συντάκτης τῆς ἀνὰ χεῖρας διατριβῆς ἀπέδειξεν ὅτι κατέχει ἐν πληρότητι πάντα τὰ ἐφόδια τοῦ ἐρευνητοῦ ἐπιστήμονος. Ἐλπίζομεν καὶ εὐχόμεθα εὐφορίαν συγγραφικὴν.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ τοῦ Γ' Διεθνoῦς Ἀνθρωπιστικοῦ Συμποσίου Ἀθηνῶν-Πηλίου (25 Σεβρίου ἕως 2 Ὀκτωβρίου 1975). Θέμα: «Ἡ δυνατότης τῆς ἀντικειμενικότητος» (Ἑλληνικὴ Ἀνθρωπιστικὴ Ἐταιρεία. Διεθνὲς Κέντρον Ἀνθρωπιστικῶν Κλασσικῶν Ἑρευνῶν. Σεῖρά δευτέρα: Μελέται καὶ ἔρευναι. Ἀριθ. 29), Ἀθῆναι 1977, σελ. 528.

1. Ὁ διεξερχόμενος τὸν μετὰ χεῖρας τόμον τοῦ Γ' Διεθνoῦς Ἀνθρωπιστικοῦ Συμποσίου, οὕτινος ἰδρυτὴς καὶ πρόεδρος εἶναι ὁ ἀκάματος καὶ δραστηριώτατος καὶ συγχρόνως ἐμφυχωτὴς τῆς «Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἐταιρείας», Καθηγητὴς Κων. Βουρ-

βέρης, αίσθάνεται θαυμασμόν καὶ ἰκανοποίησιν, διότι διὰ πρώτην φοράν τίθεται πρὸς ἐπιστημονικὴν συζήτησιν ὑπὸ κορυφαίων ἐπιστημόνων, ξένων τε καὶ ἡμετέρων, ἡ πολὺσημος ἔννοια καὶ σημασία τοῦ ὄρου «ἀντικειμενικότης» ἐπὶ ὅλων τῶν πεδίων τοῦ ἐπιστητοῦ. Οἱ συζητηταὶ ἐξήραν τὴν σπουδαιότητα τῆς Ἐπιστήμης, διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Πολιτισμοῦ. Ἐκαστος βεβαίως ὁρμώμενος ἐκ τοῦ κύκλου τῶν διαφερόντων τῆς εἰδικότητός του. Ἐξήρθη δ' ἰδιαιτέρως ἡ περιεκτικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου «Ἐπιστήμη», ὡς ἐμπερικλείουσα καὶ ἐμπεριλαμβάνουσα τὸ σύνολον τῶν ἐπιστημῶν, συναπτομένων ἀμοιβαίως διὰ τῆς ἐνδελεχείας καὶ τοῦ «τέλους», πρὸς δὲ κατατείνουσι, τὴν διακρίβωσιν δῆλον ὅτι τῆς «Ἀληθείας». Ἄλλ' ὡς λέγει ὁ μέγας Βασιλεῖος, «δυσθήρατος ἐστὶν ὁ τῆς ἀληθείας λόγος». Ἐπομένως προβάλλει ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ἐρώτημα, ἂν καὶ κατὰ πόσον ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἕκαστος τῶν ἐπὶ μέρους κλάδων ἢ ἕκαστον εἶδος τῶν Ἐπιστημῶν—θετικῶν ἢ πνευματικῶν—λεγομένων ἄγει εἰς τὴν «ἀντικειμενικὴν» ἀλήθειαν ἢ ὁ ἐρευνητὴς ὁδηγούμενος ὑπὸ ὑποκειμενικῶν κριτηρίων καταλήγει εἰς συμπεράσματα «ἀντικειμενικῆς» πραγματικότητος, τὰ ὅποια ὕστερον ἢ συνεχῆς ἔρευνα ἀποκαλύπτει ὡς ἀνήκοντα εἰς τὰ «φαινόμενα» μᾶλλον παρὰ εἰς τὰ «ἐξ ἀντικειμένου» ἀσφαλῆ καὶ βέβαια.

2. Πάντως ὀρθῶς διεπιστώθη ὑπὸ τῶν συζητητῶν ἐπιστημόνων ὅτι δὲν ὑφίσταται σήμερον διάκρισις θετικῶν καὶ πνευματικῶν ἐπιστημῶν καὶ ὅτι ἡ Ἐπιστήμη διὰ τῶν κατ' εἶδος διακρίσεων τῆς, μέγιστον ρόλον ἐπιτελεῖ πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ ἐξεύρει τῶν ἀπαραιτήτων μέσων διασφάλισεως τοῦ πολιτισμοῦ ἐκ τοῦ κινδύνου ἐνδογενῶν καὶ ἐξωγενῶν παραγόντων, π.χ. ἐπικινδύνου ἀναπτύξεως τῆς τεχνολογίας καὶ κακῆς χρήσεως τῶν τεχνικῶν προόδων· μολύνσεως τοῦ περιβάλλοντος· διαταράξεως τῆς φυσικῆς ἰσορροπίας τοῦ πλανήτου ἡμῶν ἢ καὶ τοῦ σύμπαντος, κακῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν φυσικῶν πόρων, ἀντιμετωπίσεως τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ, παρατάσεως τῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου κ.λπ. Ἐνταῦθα ἄς ἐπιτραπῆ καὶ εἰς ἡμᾶς νὰ εἰπώμεν, ὅτι δὲν συνομολογοῦμεν ὅτι ἐκ μόνης τῆς Ἐπιστήμης ἀναμένεται ἡ θεραπεία τῶν ἐπικινδύνων ἀποτελεσμάτων, ἅτινα ἀπειλοῦν τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν πολιτισμόν του. Οὔτε αἱ θετικαὶ ἐπιστήμαι καὶ ἡ θεολογία μόναι· οὔτε αἱ θεωρητικαὶ ἐπιστήμαι μεῖ ἐπὶ κεφαλῆς τὴν μητέρα τῶν ἐπιστημῶν Φιλοσοφίαι· οὔτε αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ἐπιστήμαι· οὔτε αἱ ἱστορικαὶ καὶ ἀρχαιολογικαὶ διακριβώσεις δύνανται νὰ ἔχουν τὰ σωτηριώδη ἐπακόλουθα εἰς βαθμὸν τοιοῦτον, ὅποιον ἔχουν κατ' ἡμᾶς αἱ Ἡθικαὶ ἐπιστήμαι καὶ κατ' ἐξοχὴν ἢ εἰς Θεογνώσιαν ἀγούσα ὁδὸς τῆς χριστιανικῆς διδασχῆς. Ὁ μέγας Βασιλεῖος καὶ πάλιν τοποθετεῖ ἐπὶ τῆς ὀρθῆς βάσεως τὴν «ἀντικειμενικότητα» τοῦ κριτηρίου τοῦ ἀνθρώπου, λέγων: «Πρόσεχε σεαυτῷ, τουτέστι· Μῆτε τοῖς περὶ σέ, ἀλλὰ σεαυτῷ μόνω πρόσεχε. Ἄλλο γὰρ ἔσμεν ἡμεῖς αὐτοί, καὶ ἄλλο τὰ ἡμέτερα, καὶ ἄλλο τὰ περὶ ἡμᾶς. Ἡμεῖς μὲν οὖν ἔσμεν ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς, καθὼς κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος γεγενήμεθα, ἡμέτερον δὲ τὸ σῶμα καὶ αἱ δι' αὐτοῦ αἰσθησεις, περὶ ἡμᾶς δὲ χρῆμα τὰ, τέχνη αἱ καὶ ἡ λοιπὴ τοῦ βίου κατὰ σκευή... Πρόσεχε σεαυτῷ, τουτέστι τῇ ψυχῇ σου. Ταύτην κατακόσμει, καὶ ταύτης ἐπιμελοῦ» (Μ. Βασ. Ὁμ. εἰς τὸ «Πρόσεχε σεαυτῷ», παρὰ Κ. Μπόνη, Λόγος ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, Ἀθήναι 1958, σ. 25/6). Προφανῶς οἱ λόγοι τοῦ μεγάλου Βασιλείου ὑπαινίσσονται συγχρόνως σύζευξιν «ὑποκειμενικότητος» καὶ «ἀντικειμενικότητος» ἐν τῇ ἐρευνητικῇ προσπάθειᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἀναζητήσεως τῆς «Ἀληθείας».

3. Θὰ ἐκπλαγῆ καὶ θὰ θαυμάσῃ ἀσφαλῶς ὁ ἀναγνώστης τοῦ ὠραίου τόμου, ἀναγινώσκων τὸ μέγα πλῆθος τῶν προβλημάτων, ἅτινα ἐν ἑκάστῳ κλάδῳ τῆς Ἐπιστήμης γεννῶνται διὰ τὸν ἐπιστήμονα. Κατωτέρω παρέχουμεν πλήρη τὸν Πίνακα τῶν Ἀνακρινώσεων, σπουδαιότατον ἀπὸ πάσης ἀπόψεως. Δυστυχῶς ἐλλείπει ἡ περὶ «ἀντικειμενικότητος» δοξασία καὶ τοποθέτησις τῆς ἐπιστημονικῆς Θεολογίας. Ἰδοὺ καὶ αἱ λεχθεῖσαι Ἀνακρινώσεις:

Κων. Βουρβέρη, 'Απὸ τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἔρωτος εἰς τὸν ἀνθρωπιστικὸν λόγον. Hans Diller, 'Αναγκαῖα ἐρωτήματα — "Ἐν βλέμμα εἰς τὰ ἀνθρωπιστικά Συμπόσια. Α'. Ἀρχαιότης: Φιλοσοφία — Ἱστορία — Ποίησις — Μυθικὴ θεώρησις τοῦ κόσμου. Olof Gigon, Τὸ πρόβλημα τῆς ἀντικειμενικότητος εἰς τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν. Jacqueline de Romilly, 'Ἡ ἀντικειμενικότης εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστοριογραφίαν. Ἀριστοξ. Δ. Σκιαδᾶ, 'Αντικειμενικὴ πραγματικότης καὶ ποιητικὴ ἀλήθεια στὴν ἀρχαία ποίηση. Kurt Hübner, 'Ἐμπειρία καὶ πραγματικότης εἰς τὸν ἑλληνικὸν μῦθον. Β'. Νεώτεροι χρόνοι: I. Φιλοσοφία: Διαφωτισμὸς - Νεομαρξισμὸς - Ἀναλυτικὴ φιλοσοφία: Wolfgang Röd, 'Ἡ ἀντικειμενικὴ ἰσχὺς ἐπιστημονικῶν κρίσεων ὡς πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἀναγεννήσεως. Werner Becker, 'Ὀνομα κόμματος (φατρίας) ἐξ ἐπιστήμης; Κριτικὴ εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν ἔννοιαν μαρξιστικῶν θεωριῶν. Frederick Copleston, Glyssa kai pragmatikōthw. II. Φυσικαὶ ἐπιστῆμαι: Μαθηματικά - Φυσικὴ - Βιολογία - Γενικὴ μεθοδολογία: Jules Vuillemin, 'Ὅρισμὸς καὶ νοῦς (λογικόν): Τὸ παράδειγμα τῶν ἑλληνικῶν μαθηματικῶν. E. P. Wigner, 'Ἡ Φυσικὴ καὶ ἡ ἀναφορὰ τῆς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν. Sir John Eccles, 'Αντικειμενικότης εἰς τὰς νευροβιολογικὰς ἐπιστῆμας: Ὁ διάλογος μεταξὺ τῶν φιλοσόφων περὶ τοῦ προβλήματος νοῦς-ἐγκεφάλου. Stanley Jaki, 'Απὸ τοὺς ὑποκειμενικοὺς ἐπιστήμονας εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν ἐπιστήμην. III. Κοινωνικαὶ Ἐπιστῆμαι: Κοινωνιολογία - Θεωρία τῆς ἱστορικῆς ἐρμηνείας — Ἐπιστημονικὴ ἔρευνα — Πολιτισμὸς καὶ ἀντικειμενικότης: Helmut Schelsky, Αἱ μετεπιστημονικαὶ ἐπιδράσεις τῆς κοινωνιολογίας. Hermann Lübbe, Ποῖος δύναιται νὰ ἐπιτύχη (ἀπολαύση) τὴν διαφώτισιν (ἐρμηνείαν); 'Αντικειμενικότης ἐν τῇ ἐπιστῇ τῆς ἱστορίας. Rerard Radnitzky, 'Ἡ σημασία τῆς ἐννοίας τῆς ἀντικειμενικότητος ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς ἐρεύνης. Alistair Crombie, 'Ἡ δυτικὴ ἐμπειρία τῆς ἐπιστημονικῆς ἀντικειμενικότητος. Τελικὴ συνεδρία: Ἀποφάσεις - Εὐχαί-Προτάσεις. Ἐπίμετρον, Ὑψιχωγικαὶ ἐκδηλώσεις τοῦ Συμποσίου. Κων. Βουρβέρη, Τὸ Γ' Διεθνὲς Ἀνθρωπιστικὸν Συμπόσιον Ἀθηνῶν-Πηλίου 1975. Συνοπτικὴ ἐπισκόπησις τῶν ἐργασιῶν. Ἡ ἀπήχησις τοῦ Συμποσίου εἰς τὸ Ἐξωτερικόν. Κατάλογος τῶν Συνέδρων. Βιογραφικὰ σημειώματα Συνέδρων.

"Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι μεθ' ἐκάστην ἀνακοίνωσιν ἐγένετο συζήτησις, καθ' ἣν ἐξετίθεντο ἀπόψεις καὶ κρίσεις ἐνίων ἐκ τῶν συνέδρων. Τὸ Συνέδριον εἶχε μεγάλην ἀπήχησιν ἐν τῇ Δύσει. Οἱ ὀργανωταὶ τοῦ Συνεδρίου, ξένοι καὶ ἡμέτεροι καὶ ὑπὲρ πάντας ὁ ἀειμνηστος Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἐταιρείας Καθηγητῆς Κων. Βουρβέρη εἶναι ἄξιοι παντὸς ἐπαίνου. Εὐχόμεθα, ὅπως τὸ Κράτος, ἀναγνωρίζον τὰ ἄχρι τοῦδε ἐξαιρετὰ ἐπιτεύγματα τῆς Ἀνθρωπιστικῆς ταύτης Ἐταιρείας, ἔλθῃ ἀρωγὸν πρὸς συνέχισιν τῆς θαυμαστῆς δράσεώς της.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Bruno Lavagnini, ATAKTA. Scritti Minori di Filologia Classica, Bizantina e Neograeca, Ediz. Palumbo. Palermo 1979, σσ. LXXII-796.

1. Ἐλάβομεν μετὰ πολλῆς εὐχαριστήσεως τὸν συλλογικὸν τόμον τῆς πράγματι πλουσιωτάτης συμβολῆς εἰς τὴν ἐπιστήμην τῶν κλασσικῶν, τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων τοῦ διακεκριμένου Καθηγητοῦ τοῦ ἐν Παλέρμῳ Παν/μίου καὶ μεγάλου φιλέλληνος Bruno Lavagnini. Ὁ ἀνὰ χεῖρας ὀγκώδης τόμος περιλαμβάνει ἐπι-

στημονικὰς μελέτας τοῦ ἀνωτέρω Καθηγητοῦ καὶ ξένου ἐταίρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, κορυφαίου πράγματι τῶν συγχρόνων Ἰταλῶν Ἑλληνιστῶν.

2. Ὁ συλλογικὸς τόμος διαιρεῖται εἰς τὰ ἐξῆς μέρη: α) Αὐτοβιογραφικά (σ. VII-XXV) καὶ Βιβλιογραφικά (σ. XXVII-LVIII) (ἕως καὶ τοῦ ἔτους 1977), β) 1. Σύντομα μελετήματα διακρινόμενα διὰ τὴν πρωτοτυπίαν καὶ τὴν λογοτεχνικὴν τῶν διατύπων, ἀναφερόμενα εἰς τὴν Κλασσικὴν Φιλολογίαν (σ. 3-438). 2. Μελετήματα ἀναφερόμενα εἰς τε τὴν Βυζαντινὴν καὶ τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν (σ. 442-796).

3. Τὰ σύντομα ταῦτα ἐργίδια εἶναι προϊόντα ἐπὶ μέρους ἐρεύνης, φέρουν δὲ τὴν σφραγίδα ὀξείας καὶ ἄμα εὐσταθοῦς κριτικῆς σκέψεως. Τινὰ τῶν θεμάτων ἐνδιαφέρουν τὸν ἀναζητοῦντα κοινὰ σημεῖα εἰς τὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ Λατινικοῦ χώρου. Λίαν ἀξιέπαινος εἶναι ἐπίσης ἡ εἰς τὴν Ἰταλικὴν ὑπὸ τοῦ σ. ἀπόδοσις κατ' ἐπιλογὴν στίχων τινῶν Ἑλλήνων ποιητῶν, διακρινομένη διὰ τε τὴν ἀκριβῆ ἀπόδοσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν μὲ ζέουσαν πνοὴν διατύπων τοῦ ποιητικοῦ κειμένου εἰς τὴν Ἰταλικήν.

4. Ὁ ἀνὰ χεῖρας τόμος εἶναι ἐνδεικτικὸς τοῦ σπουδαίου συγγραφικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ, ἄμα δὲ καὶ πολυσχιδοῦς ἔργου τοῦ συγγραφέως. Τὰ Ἑλληνικά καὶ τὰ Ἰταλικά γράμματα θὰ διατηροῦν ἕσαι ἐπὶ τὴν ἐκτίμησιν διὰ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἀκαμάτου ἐπιστήμονος καὶ λάτρου τῆς Ἑλλάδος. Ὅσοι εἶχον τὴν εὐτυχίαν νὰ γνωρίσουν τὸν ἄνδρα κατὰ τὴν πολυετῆ θητεῖαν του ὡς διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἰταλικοῦ Ἰνστιτούτου, διατηροῦν τὰς ὥραιότερας ἀναμνήσεις περὶ τοῦ ἀνδρός, οὐ μόνον φιλέλληνος, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπιστοῦ καὶ ἐν κυριολεξίᾳ καλοῦ-κάγαθοῦ.

Εἰς τὸν φίλον Καθηγητὴν μίαν εὐχὴν ἐκφράζω, τὴν πολυχρόνιον!

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Βασιλείου Θ. Σταυρίδου, Οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι, 1860-Σήμερον, (Ἡ Πατριαρχικὴ Τάξις), Β' Κείμενα, Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 328.

Συνεπῆς πρὸς τὴν ἐπαγγελίαν του, ὁ Καθηγητὴς τῆς Ἱ. Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης κ. Βασίλειος Σταυρίδης, ὠλοκλήρωσε τὸ ἔργον του «Οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι, 1860-Σήμερον» μὲ ἓνα Β' Τόμον — ὀρθότερον Β' Μέρος τοῦ ἐνιαίου διτόμου ἔργου του —, μὲ τὸν ὅποιον, συμπληρῶνει τὴν θεώρησιν καὶ τὴν «διασφάλισιν» ἐνὸς βασικοῦ τομέως τῆς «ζωῆς» τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, θὰ ἐλέγομεν τοῦ Θεσμικοῦ. Χρησιμοποιοῦμεν τὸν ὄρον «διασφάλισις» μὲ τὴν ἔννοίαν τῆς προφυλάξεως ἐνὸς γραπτοῦ θησαυροῦ ἐκ ποικίλων σημειώσεων, ἢ καθυστερήσεις τῆς δημοσιεύσεως τῶν ὁποίων ἐγκυμονεῖ πάντοτε τὸν κίνδυνον τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἀπωλείας.

Ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, ἡ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ὡς θεμελιώδες Σύνταγμα διοικήσεως εἶχεν ἀνέκαθεν τοὺς Ἱεροὺς Κανόνας, κεκτημένους ἰσχύιν νόμου (βλ. μητρ. Κίτρος Βαρνάβα, Οἱ Βασικοὶ Θεσμοὶ κ.τ.λ.). Μὲ τὴν πάροδον ὅμως τῶν αἰώνων ἀνεπτύχθη καὶ ὠρσμένη Πολιτειακὴ νομοθετικὴ δραστηριότης, πού ἐχρησίμευσε καὶ ὡς δεικτικὴ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει πορείας. Ἐξ ἄλλου, αἱ συνθήκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας ἠναγκάσθη νὰ διαβιοῦ τὸ Οἰκ. Πατρ. κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους (βλ. Α' Μέρος, «Ἱστορία»), ἐδημιούργησαν τὴν ἀνάγκην ὀργανώσεως συστήματος Ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως καὶ δράσεως, πού ἀπετέλεσε καὶ τὸν Θεσμικὸν Κώδικα τῆς Ἐκκλ. Κωνσταντινουπόλεως.

Ἀκριβῶς εἰς τὸ Β' Μέρος τοῦ ἔργου τοῦ ὁ κ. Σταυρίδης περιέλαβε Κείμενα καὶ

Ἔγγραφα, ἐκδεδομένα ἢ ἀνέκδοτα, μὲ ἀντικείμενον τὸν Πατριάρχην, ἢ καὶ τοὺς συναφεῖς πρὸς τὸν Πατριάρχην διοικητικοὺς θεσμοὺς τοῦ Πατρ. Ἰδρύματος, ποὺ συνιστοῦν καὶ τὴν ζωὴν του. Εἶναι ἡ κοινῶς λεγομένη «Πατριαρχικὴ Τάξις».

Τὸ ἔργον, ποὺ συνίσταται ἀπὸ τρία Τμήματα, διαλαμβάνει:

Εἰς τὸ Τμήμα I, τὰ Κείμενα τῆς Πολιτείας, τόσον ἐπὶ Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας (Μέρος Πρῶτον), ὅσον καὶ ἐπὶ Τουρκικῆς Δημοκρατίας, (Μέρος Δεύτερον), μὲ πρώτους τοὺς Γενικοὺς (Ἐθνικοὺς) Κανονισμοὺς (σσ. 21-46).

Εἰς τὸ Τμήμα II, τὰ Ἐκκλησιαστικὰ Κείμενα σὲ ὀκτὼ ὑποδιαιρέσεις (σσ. 49-131) καί,

εἰς τὸ Τμήμα III, τὸ Τελετουργικόν-Τυπικὸν τῆς Μεγ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας σὲ πέντε ὑποδιαιρέσεις (σσ. 135-308).

Ὁ ὑπόλοιπος χῶρος τοῦ βιβλίου (σσ. 311-328), καλύπτεται ἀπὸ ἱστορικὰς εἰκόνας ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἴκου καὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, τῆς ἱ. Μονῆς τῆς Ἁγ. Τριάδος Χάλκης (Θεολογικὴ Σχολή), ὅπου καὶ τὰ Πατριαρχικὰ Δώματα, καὶ τῆς ἱ. Μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλή, ὅπου καὶ οἱ Πατριαρχικοὶ Τάφοι.

Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ ὀρθοῦ μελετητοῦ τῆς Ἐκκλ. μας ἱστορίας, εἶναι ἀξία βαθυτάτης ἐκτιμῆσεως καὶ ὑποστηρίξεως θὰ ἔλεγα, διὰ μίαν περαιτέρω ἔρευναν. Ἐκτὸς δὲ τοῦ ὅτι τιμᾷ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν γενικῶς, θέτει καὶ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ καθενὸς πρὸς ἐντρυφήσιν καὶ μίαν τάξιν πραγμάτων, ἡ ὁποία λόγῳ τοῦ χαρακτήρος της, ἀλλὰ καὶ τοῦ Κέντρου τὸ ὅποιο ἐξυπηρετεῖ, ἦτο κτῆμα μόνον ὀλίγων. Νομίζομεν ὅμως, ὅτι προτιμότερον θὰ ἦτο ὁ σ. νὰ ἠρκεῖτο εἰς τὴν ἀνώνυμον παράθεσιν τῶν Κειμένων καὶ σημειώσιν μόνον τῶν ἐποχῶν καὶ περιόδων τῆς ἀπολύσεως καὶ ἐφαρμογῆς των. Εὐχῆς δὲ ἔργον θὰ ἦτο, τὰ Κείμενα αὐτὰ νὰ μετεφράζοντο καὶ εἰς μίαν ξένην γλῶσσαν.

Ἐκ μέρους μας εἰς τὸν Ἑλλογ. Καθηγητὴν κ. Βασ. Σταυρίδην κάθε ἔπαινος.

† Ὁ Πέρι γης ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ

Constantin G. Patelos, ed., *The Orthodox Church in the Ecumenical Movement, Documents and Statements 1902-1975*, Geneva: the World Council of Churches, 1978, pp. 360.

Μεταφράζω εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸν Πίνακα Περιεχομένων (σ. 5-8).

Μήνυμα, Φ. Πόττερ, σ. 9-11.

Μήνυμα, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Δημητρίου, σ. 13.

Πρόλογος, Μύρων Χρυσοστόμου, σ. 15-18.

Εἰσαγωγή, Κωνσταντίνου Γ. Πατέλου, σ. 19-24.

I. Ἐγκύκλιοι τῶν Πατριαρχείων ἐπὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, σ. 25-68.

II. Πανορθόδοξοι Συνελεύσεις, σ. 69-74.

III. Ὁρθόδοξοι Δηλώσεις ἐν Ἀναφορᾷ πρὸς τὰς Οἰκουμενικὰς Συνελεύσεις, σ. 75-124.

IV. Προσωπικαὶ Δηλώσεις καὶ Κρίσεις ἐπὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, κατ' ἐκλογὴν σ. 125-351.

Παράρτημα, σ. 353-360.

Ὁ γενικὸς γραμματεὺς τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν (ΠΣΕ) εἰς τὸ μήνυμά του (σ. 9-11) ὁμιλεῖ περὶ τῆς συμμετοχῆς τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἐπὶ τῇ βάσει «τῆς περιφήμου Ἐγκυκλίου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τοῦ 1920» καὶ τῆς προσφορᾶς αὐτῶν ἐπὶ μίαν πεντηκονταετίαν εἰς τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν, καὶ περὶ τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς σημασίας τοῦ τόμου τούτου.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Δημήτριος εἰς τὸ μῆνυμά του (σ. 13) ἐκφράζει, μ.ἄ., τὴν χαρὰν αὐτοῦ διὰ τὴν ἐκδοσὶν τοῦ παρόντος τόμου.

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ μητροπολίτης Μύρων Χρυσόστομος εἰς τὸν πρόλογόν του (σ. 15-18) ἀναφέρεται εἰς τὸν οἰκουμενισμόν, τὰς μορφὰς καὶ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνά χειρας τόμου.

«Ὁ παρὼν τόμος εἶναι μία πλήρης παρουσιάσις τῶν οἰκουμενικῶν δραστηριοτήτων τῆς Ὁρθόδοξιας. Πάντα ὅσα αἱ Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι καὶ οἱ ἐκπρόσωποι αὐτῶν εἶπον καὶ ἔγραψαν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν, ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πρώτων τριῶν τετάρτων τοῦ αἰῶνος τούτου, παρουσιάζονται εἰς μίαν συλλογὴν, ἡ ὁποία εἶναι λογικὴ, χρονολογικὴ καὶ γεωγραφικῶς ἰσόρροπος» (σ. 17).

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ ἐκδότης, καὶ ἀγαπητὸς μου μαθητὴς, Κωνσταντῖνος Γ. Πάτελος, ὑπηρετῶν εἰς τὸ ΠΣΕ, εἰς τὴν εἰσαγωγὴν του (σ. 19-24) ἐκθέτει τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν τόμον τοῦτον. Εἰς τὴν ἀρχὴν κάμνει λόγον διὰ τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν καὶ ἰδίως τὸ ΠΣΕ, τὸ ὁποῖον, κατ' αὐτόν, ὑπηρετεῖ τρεῖς τομεῖς τῆς Ἐκκλησίας, «τὴν ἐνότητα, τὴν ἀποστολὴν καὶ τὴν ὑπηρεσίαν» (σ. 20).

Ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ ἐκδότης ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τί προσέφερε πρὸς τὴν θαυμαστὴν καὶ ὑπομονητικὴν ταύτην προσπάθειαν; Ποίαν θέσιν κατέχει ἐντὸς τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως; Πῶς βλέπει τὸν ρόλον αὐτῆς μέσα εἰς τὸ ΠΣΕ;...

...Ὁ τόμος οὗτος εἶναι μία προσπάθεια διὰ τὴν προετοιμασίαν μιᾶς προκαταρκτικῆς ἀπαντήσεως πρὸς ὅλα τὰ ἐρωτήματα ταῦτα. Δὲν παρουσιάζει μίαν ἱστορίαν τῆς Ὁρθόδοξου συμβολῆς εἰς τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν» (σ. 20-21).

Διὰ τὴν ἱστορίαν ὁ ἐκδότης παραπέμπει εἰς τὴν ὀγκώδη δίτομον κλασσικὴν ἐκδοσὶν «Μία Ἱστορία τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως», Λονδίνον, 1967-1970, ἀγγλιστί, τὰ ὀρθόδοξα κεφάλαια τῆς ὁποίας ἔγραψαν κατὰ σειρὰν οἱ Γεώργιος Φλωρόβσκυ, Νικόλαος Ζερνώφ καὶ Βασίλειος Θ. Σταυρίδης (σ. 23, ὑπόσημ. 4). Προκειμένου περὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ κατατάξεως τῶν κειμένων τῆς Δ' κατηγορίας (σ. 125-351), λέγονται, μ.ἄ., τὰ ἀκόλουθα:

«Δύο προϋποθέσεις ἐδέσποζον κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν κειμένων διὰ τὴν τετάρτην κατηγορίαν: ὁ ἀντιπροσωπευτικὸς χαρακτήρ καὶ ἡ ἄμεσος σχέσις πρὸς τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα γεγονὸς εἰς τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν» (σ. 22).

Ι. Εἰς τὰς ἐγκυκλίους τῶν πατριαρχείων ἐπὶ τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως (σ. 25-68) περιλαμβάνονται αἱ τέσσαρες ἐγκυκλίαι τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου α') 1902/1904, β') 1920, γ') 1952 καὶ δ') 1973) καὶ τὸ μῆνυμα τοῦ πατριαρχοῦ Μόσχας Ποιμένος πρὸς τὴν κεντρικὴν ἐπιτροπὴν τοῦ ΠΣΕ ἐπὶ τοῦ συνεδρίου τῆς Μπαγκκὰ «Ἡ Σωτηρία Σήμερον», τὸ 1973. Ἐδῶ, ὅπως καὶ εἰς τὰ ἀκολουθοῦντα κείμενα, δίδονται αἱ παραπομπαὶ εἰς τὰ πρωτότυπα ἢ τὰς μεταφράσεις, διὰ τὴν ἑλληνικὴν, ἐκ τοῦ ἐγχειριδίου τοῦ Β.Θ. Σταυρίδου, Ἱστορία τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως, Ἀθῆναι, 1964 (σ. 27, 34, 40, 44, 79, 83, 87, 91, 94, 97), διὰ τὴν ἀγγλικὴν δὲ ἐκ τῆς ἐργασίας τοῦ π. Χαραλάμπους Στεφανοπούλου, Ὁδηγία πρὸς τοὺς Ὁρθόδοξους Χριστιανοὺς διὰ τὰς Οἰκουμενικὰς Σχέσεις, Νέα Ὑόρκη, 1974, ἀγγλιστί (σ. 79, 83, 91, 94, 97), ἐξ ἐπισήμων τόμων τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως (σ. 87, 127, 132, 138, 151, 161, 166, 172, 183, 187, 209, 220, 231, 257, 266, 297, 308, 325), ἐκ τῶν περιοδικῶν τοῦ ΠΣΕ: Ἡ Οἰκουμενικὴ Ἐπιθεώρησις, ἀγγλιστί (σ. 40, 44, 57, 66, 199, 209, 220, 231, 248, 251, 266, 280, 282, 297, 308, 342). Ἡ Διεθνὴς Ἐπιθεώρησις τῆς Ἱεραρχικῆς Ἐκκλησίας, ἀγγλιστί (σ. 47, 53) καὶ ἐκ τῆς ὑπηρεσίας γλωσσῶν (μεταφράσεως) τοῦ ΠΣΕ (σ. 27, 34, 71, 73, 342). Εἰς τὰς ὑποσημειώσεις δὲν ὑποσημειοῦνται αἱ παραπομπαὶ εἰς τὸ πρωτότυπον ἑλληνικὸν τῆς πατριαρχικῆς ἐγκυκλίου τοῦ 1973 καὶ εἰς τὸ ρωσικὸν τῆς δηλώσεως τοῦ Ποιμένος τοῦ 1973 (σ. 59, 47). Εἰς τὴν ἀρχὴν ἐνὸς ἐκάστου κειμένου,

προσφέρονται, εἰς τὰς ὑποσημειώσεις, σύντομοι πληροφορίες περὶ τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ περιεχομένου ἐνὸς ἐκάστου κειμένου, καθὼς καὶ ὀλίγα σχόλια, εὐρύτερον, εἰς τὰς ὑποσημειώσεις.

II. Ἐνταῦθα καταγράφονται αἱ ἐπὶ τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως ἀποφάσεις τῶν πανορθοδόξων συνελεύσεων Α' Ρόδου 1961 καὶ Δ' Γενεύης 1968 (σ. 69-74).

III. «Ὁρθόδοξοι Δηλώσεις ἐν Ἀναφορᾷ πρὸς τὰς Οἰκουμενικὰς Συνελεύσεις» (σ. 75-124). Αἱ δηλώσεις αὗται ἔχουν σημασίαν, διότι εἶναι πανορθόδοξα οἰκουμενικῆς φύσεως κείμενα, εἰς τὰ ὅποια ἐκφράζονται οἱ ὀρθόδοξοι ἐκπρόσωποι γενικῶς ἐπὶ τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως καὶ εἰδικότερον ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων.

IV. Ἐπὶ τῶν παρατιθεμένων εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην, τὴν πλουσιωτέραν εἰς ἀριθμὸν σελίδων (σ. 125-351), παρακαλεῖται ὁ ἀναγνώστης ὅπως ἴδῃ τὰ ὅσα λέγει ὡς ἀνωτέρω ὁ Δρ. Πατέλος. Εἰς τὴν σειρὰν παρελαύνουν μὲ τὰ γραπτά των (1925-1975) οἱ κυριώτεροι ὀρθόδοξοι οἰκουμενισταί, πατριάρχαι, ἀρχιερεῖς, πρεσβύτεροι καὶ καθηγηταὶ θεολογίας. Μολοντί θὰ ἤμποροῦσεν ὁ κάθε ἀναγνώστης ἢ μελετητὴς τοῦ τόμου τούτου νὰ ἐκφέρῃ πιθανῶς τὰς προσωπικὰς αὐτοῦ κρίσεις καὶ ἀντιλήψεις διὰ τὸν κατάλογον τῶν συγγραφέων, διὰ τὴν ἀντικατάστασιν μερικῶν μὲ ἄλλους, διὰ τὴν πρόθεσιν καὶ ἑτέρων ἢ καὶ διὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἀντιπροσωπευτικότητος τῶν ἐδῶ παρατιθεμένων συγγραφῶν ἢ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀντικαταστάσεως τούτων μὲ ἄλλας τῶν αὐτῶν συγγραφέων, νομίζω ὅτι θὰ εὐρίσκατο κανεὶς ἐντὸς τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀληθείας ἐὰν ἔλεγεν ὅτι ὁ ἐκδότης ἔπραξε κατὰ συνείδησιν καὶ ἔδωκε μίαν κατ' ἐκλογὴν ἀντιπροσωπευτικὴν εἰκόνα τῆς καλυτέρας δυνατῆς ὀρθοδόξου παρουσίας ἐντὸς καὶ ἐπὶ τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως.

Ὁ Δρ. Πατέλος, τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, προσφέρει διὰ τῆς συστηματικῆς ταύτης ἐκδόσεως εἰς τὴν ἀγγλικὴν τῶν ὀρθοδόξων οἰκουμενικῶν κειμένων μίαν σοβαρὰν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν. Τὸ ἴδιον πράττει καὶ τὸ ΠΣΕ, τὸ ὅποιον ἐκάλυψεν ὕλικῶς τὴν διὰ τὴν ἔκδοσιν ταύτην δαπάνην. Γνωστῆς οὐσῆς τῆς σημασίας τῶν παρομοίας φύσεως ἐκδόσεων, καλὸν θὰ ἦτο ὅπως ἐμφανισθῆ αὕτη καὶ εἰς ἄλλας γλώσσας.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Γεωργίου Β. Ἀντουράκη, Α) Ὁ βυζαντινὸς ναῖσκος τῆς Ἁγίας Εἰρήνης εἰς Κουρνᾶν Χανίων, Ἀθῆναι 1974, σελ. 45. Β) Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου-Χριστοῦ εἰς Κουρνᾶν Χανίων, Ἀθῆναι 1976, σελ. 19 (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ 19ου τόμου τοῦ περιοδικοῦ «Κρητικὴ Ἔστια»).

Ἡ γεωγραφικὴ ἀπομόνωσις τῆς Κρήτης, ἡ μεγάλη ἀπόστασις αὐτῆς ἀπὸ τὰ μεγάλα κέντρα τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, ἡ ἀνυπαρξία μεγάλων πόλεων ἐν αὐτῇ καὶ αἱ ἱστορικαὶ περιπέτειαι τοῦ κρητικοῦ λαοῦ δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἐπὶ τοῦ κρητικοῦ ἐδάφους ἀνηθισμὸν τῆς βυζαντινῆς τέχνης ἐν ᾧ μέτρῳ ἤνθισεν αὕτη εἰς ἄλλας ἐλληνικὰς περιοχάς. Δὲν εὐρίσκομεν δηλονότι ἐν Κρήτῃ μνημειώδεις ἀρχιτεκτονικὰς κατασκευάς, ὡς αἱ μοναὶ τοῦ Ἁγ. Ὁρους ἢ τῶν Μετεώρων καὶ οἱ ναοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, οὔτε ἀριστουργήματα ζωγραφικῆς. Καὶ αὐτὰ τὰ μεγάλα κρητικὰ μοναστήρια (Ἀρκάδι, Πρέβελη, Ἀσωμάτων, Γωνιάς, Ἁγ. Τριάδος Ἀκρωτηρίου, Γουβερνέτου, Βροντήσι, Τοπλοῦ κ.λπ.) ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως εἶναι, θὰ ἔλεγέ τις, «ἐπαρχιακὰ» κατασκευάσματα, ὃ δὲ μέγας Κρῆς ζωγράφος Δομήνικος Θεοτοκόπουλος (Γκρέκο), ἔδρασεν ἐκτὸς τῆς γενετέρας του. Ἡ

μακρὰ ἀραβοκρατία ὑπῆρξε περίοδος ἥμιστα εὐνοϊκὴ διὰ τὴν ἀνέγερσιν χριστιανικῶν μνημείων. Ἐπηκολούθησε περίοδος ἀναπροσαρμογῆς εἰς τὸν βίον τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλ' αὕτη, δυστυχῶς, μᾶς εἶναι ἱστορικῶς καὶ πολιτιστικῶς σκοτεινὴ. Ὁ ἐν συνεχείᾳ ταύτης μακραίων ξενικὸς ζυγὸς τῆς μεγαλονήσου (440 ἔτη ὑπὸ τοὺς Βενετοὺς καὶ ἀμέσως ἐν συνεχείᾳ 250 ἔτη ὑπὸ τοὺς Τούρκους) ἀπεξένωσε τὴν Κρήτην ἀπὸ τὸν λοιπὸν ἑλληνισμὸν. Ἐν μέσῳ ἀγρίων διαγωγῶν τῆς Ὀρθοδοξίας ὑπὸ τῶν ἑτεροδόξων καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ γενικῶς ὑπὸ τῶν μὴ χριστιανῶν κατακτητῶν, μόνον ἡ βαθεῖα χριστιανικὴ πίστις, ἡ πίστις «ἡ νικῆσασα τὸν κόσμον», συντηρεῖ τὴν βυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ ζωγραφικὴν παράδοσιν ἐν τῇ νήσῳ. Τὰ προϊόντα βίως τῆς λαϊκῆς ταύτης κρητικῆς θρησκευτικῆς τέχνης δὲν ἦτο δυνατόν βεβαίως νὰ ἔχουν χαρακτῆρα μνημειώδη. Εἰς τὸ βαθύ θρησκευτικὸν ἀίσθημα τῶν Κρητῶν τῶν αἰώνων ἐκείνων ὀφείλεται ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν μικρῶν τοιχογραφημένων βυζαντινῶν ναυδρίων, τὰ ὅποια εὐρίσκονται κατεσπαρμένα καθ' ἅπασαν τὴν Κρήτην, ἰδίᾳ δὲ εἰς ὠρισμένας περιοχὰς αὐτῆς, ὡς εἰς τὸ Σέλινον, τὸ Ἀμάρι, τὴν ἐπαρχίαν Πεδιάδος καὶ τὴν ἐκατέρωθεν τῶν σημερινῶν πολιτικῶν ὁρίων τῶν ἐπαρχιῶν Ἀποκορώνου καὶ Ρεθύμνης περιοχῆν.

Ὀλίγοι εἶναι οἱ ἀσχοληθέντες περὶ τὰ μικρὰ ταῦτα βυζαντινὰ κτίσματα τῆς Κρήτης μελετηταί. Τούτων σημαντικώτερος εἶναι ὁ Ἰταλὸς ἀρχαιολόγος G. GEROLA, ὁ Παυσανίας οὔτος τῆς νεωτέρας Κρήτης, ὅστις συνέγραψε μνημειῶδες ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Βενετικὰ μνημεῖα τῆς νήσου Κρήτης» (Ἰταλιστί). Εἰς τοὺς τόμους τοῦ ἔργου τούτου κατέγραψεν ὅλα σχεδὸν τὰ βυζαντινὰ ναυδρία τῆς νήσου, τὰ ἀναγόμενα εἰς τοὺς χρόνους τῆς βενετοκρατίας. Ἐκ τῶν ἡμετέρων ἠσχολήθησαν οἱ Κρητῆς καθηγηταὶ Κ. Καλοκέρης («Αἱ βυζαντιναὶ τοιχογραφίαι τῆς Κρήτης», Ἀθήναι, 1957), Ν. Δρανδάκης κ.ἄ.

Ὁ κ. Γ. Ἀντουράκης ἀσχολεῖται ἐσχάτως περὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν βυζαντινῶν ναῶν τῆς περιοχῆς ἐκατέρωθεν τῶν ὁρίων τῶν ἐπαρχιῶν Ἀποκορώνου καὶ Ρεθύμνης. Καρπὸς τῆς μέγρι τοῦδε ἐργασίας του εἶναι αἱ δύο μελέται του, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ναῖσους τοῦ χωρίου Κουρνᾶ τοῦ Ἀποκορώνου καὶ ὁμοῦ λαμβανόμεναι ἀποτελοῦν ἕνα πλήρη ὁδηγὸν τῆς περιοχῆς, καθ' ὅσον εἰς τὰ πρῶτα κεφάλαια τοῦ βιβλίου περὶ τοῦ ναῖσκου τῆς Ἀγ. Εἰρήνης ὁ συγγραφεὺς παρέχει πολλὰς πληροφορίας γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν περιοχῆν: γεωγραφικὰς, ἀρχαιολογικὰς, ἱστορικὰς, λαογραφικὰς, ἔτι δὲ καὶ γλωσσολογικὰς.

Ὁ Κουρνᾶς κεῖται μακρὰν τῶν μεγάλων ὁδικῶν ἀρτηριῶν τῆς Κρήτης καὶ ὡς ἐκ τούτου «ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὐρίσκοντες αὐτόν» ἀεῖζει ὁμοῦ καὶ δύναται νὰ προσελκύσῃ ἐπισκέπτας χάρις εἰς τὰ πολλὰ ἀξιοθέατα, ὡς εἶναι τὸ σπήλαιον αὐτοῦ καὶ ἡ παρὰ τὸ χωρίον διώμουμος λίμνη, ἡ μόνη φυσικὴ λίμνη τῆς Κρήτης, τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα καὶ τὰ ἐρείπια τῶν γειτονικῶν ἀρχαίων πόλεων (Λάππας, Ὑδραμίας, Ἀμφιμάλλης). Τὸ φυσικὸν ἐξ ἄλλου περιβάλλον τοῦ χωρίου εἶναι λίαν ἐπιβλητικόν: πρὸς νότον καὶ δυσμὰς ὁ δρεινὸς ὄγκος τῶν Λευκῶν Ὀρέων, πρὸς βορρᾶν τὸ Κρητικὸν πέλαγος. Ὁ κ. Ἀντουράκης διὰ τῶν δύο αὐτῶν βιβλίων του οὐ μόνον συμβάλλει εἰς τὴν γνῶσιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης τῆς Κρήτης, ἀλλ' ἀναδεικνύεται καὶ σκαπανεὺς τοῦ τουρισμοῦ τοῦ Κουρνᾶ καὶ τῶν πέριξ.

Εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγ. Εἰρήνης τοῦ Κουρνᾶ ἔχομεν τὴν γνωστὴν ἀπὸ ὀλην τὴν Κρήτην καὶ τὰς νήσους γενικώτερον μονόκλιτον καὶ καμαροσκεπὴ κατασκευὴν μετὰ μιᾶς ἀψίδος ἱεροῦ. Αἱ τοιχογραφίαι τοῦ ναυδρίου ἀπομιμοῦνται τὴν τεχνικὴν τῶν φορητῶν εἰκόνων καὶ εἶναι ἐξαιρετὰ δείγματα τῆς τέχνης τῆς «Κρητικῆς Σχολῆς», ὅπως λέγει ὁ συγγραφεὺς. Ἀγνοοῦμεν τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν τῆς ἰδρύσεως τοῦ ναοῦ τούτου. Μία γραπτὴ κτητορικὴ ἐπιγραφή μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ ἀνακαίνισις καὶ ἡ τοιχογράφησις αὐτοῦ ἐγένετο ἐν ἔτει 1362 ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἀλεξάνδρου Μελαχρινοῦ. Δὲν προτιθέμεθα νὰ δώσωμεν λεπτομερείας ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ζωγραφικῆς περιγραφῆς τοῦ μνημείου ὡς παρέχει ταύτην ὁ κ.

Ἐνταῦθα, συνοδεύων τὸ κείμενον τοῦ βιβλίου του μὲ σχέδια καὶ εἰκόνας. Δὲν εἶναι δυνατὸν, νομίζομεν, νὰ δοθῇ περιληψὶς μιᾶς τόσοσ ἀρτίας ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν ἀρχαιολογικῆς περιγραφῆς.

Ἡ μελέτη περὶ τοῦ ναύσκου τοῦ Ἁγ. Γεωργίου-Χριστοῦ, τὸν ὁποῖον οἱ ἐντόπιοι ὀνομάζουσι ἀπλῶς «Ἀη-Γιώργη», ἐξ Ἰσου πλουτισμένη διὰ φωτογραφιῶν καὶ σχεδιαγραμμάτων, παρουσιάζει ἔν μνημεῖον τοῦ Κουρνᾶ κείμενον εἰς περίοπτον θέειν καὶ ἀποτελοῦν τὸν καθεδρικὸν ναὸν τοῦ χωρίου. Ἴσως οὗτος νὰ ἦτο Καθολικὸν μονῆς τινος. Πάντως μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος ἐτιμᾶτο μόνον ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Τὸ κλίτος τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ προσετέθη τότε εἰς τὸ ἀρχικὸν τρίκλιτον βυζαντινὸν κτίσμα. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ὁ γλυπτὸς διάκοσμος τοῦ μνημείου τούτου εἶναι ἄνευ ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος, θαυμάσιον ὅμως εἶναι τὸ τρίλοβον κωδωνοστάσιον. Ὁ κ. Ἐνταῦθα συγκρίνει τὸ σημερινὸν κτίσμα πρὸς τὰ ἀντίστοιχα σχέδια, ἅτινα δημοσιεύει ὁ GEROLA εἰς τὸ ἐν ἀρχῇ μνημονευθὲν ἔργον του καὶ σημειοῖ τὰς ὑπαρχούσας ἀποκλίσεις. Ἐἰτα σχολιάζει τὰς τοιχογραφίας τοῦ ναυδρίου: τὴν τῶν Ἱεραρχῶν καὶ τὴν τῆς Θείας Λειτουργίας. Ὡς ὅλα αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Κουρνᾶ, οὕτω καὶ αὗται εἶναι ἔργα τοῦ 14ου-15ου αἰῶνος, δηλ. τῆς περιόδου τῆς παλαιολογείου ἀναγεννήσεως, καὶ διακρίνονται διὰ τοὺς λαμπροὺς χρωματισμούς, τὰς ἐξόχους φωτοσκιάσεις, τὰς ἐπιτυχεῖς κινήσεις τῶν ἱερῶν προσώπων μὲ τὴν «καθ' ὁμίλους» παράστασιν, τὴν εὐγένειαν καὶ τὴν γλυκύτητα τῶν μορφῶν. Εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ χωρία τῆς περιοχῆς ἐκατέρωθεν τῶν ὀρίων τῶν ἐπαρχιῶν Ἀποκορώνου καὶ Ρεθύμνης (Μαθές, Φρές, Ἀργυρούπολις, Ρούστικα, Σαῖτοῦρες κ.λπ.) ὑπάρχει πλῆθος βυζαντινῶν ναυδρίων παρομοίων πρὸς τὰ τοῦ Κουρνᾶ, ἀναγομένων εἰς τὴν β' βυζαντινὴν περίοδον τῆς κρητικῆς ἱστορίας ἢ εἰς τὴν πρῶτον βενετοκρατίαν. Ὅλα ἀνεξαιρέτως διασφάζουσι ἐξαιρετικῆς τέχνης τοιχογραφίας, δυστυχῶς ὅμως πολὺ ἢ ὀλίγον ἐφθαρμένας. Ἄπασαι ἀκολουθοῦν τὴν τεχνολογίαν τῆς παλαιολογείου ἀναγεννήσεως τῆς ζωγραφικῆς.

Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Ἐνταῦθα εἶναι ἀξιοπρόσεκτος. Πράγματι ὁ συγγραφεὺς τῶν δύο μελετῶν διὰ τὰ μνημεῖα τοῦ Κουρνᾶ κατάρθωσεν ἐκ δύο κτισμάτων ἡσσοнос ἀρχιτεκτονικῆς ἀξίας καὶ ἐξ ὀλίγων ζωγραφικῶν σπαραγμάτων νὰ δώσῃ δύο ἄρτια ἀρχαιολογικὰ μελετήματα, δείγματα τῆς ἀγάπης του διὰ τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς του καταρτίσεως. Μὲ χαρὰν πληροφοροῦμεθα ὅτι μόλις ἐκυκλοφορήθη ἡ μεγάλη του ἐργασία (διδασκαρικὴ διατριβὴ) διὰ τὰς μονὰς Μυριοκεφάλων καὶ Ρουστικῶν Ρεθύμνης, τὴν ὁποῖαν ἄλλοι, ἀρμοδιώτεροι ἡμῶν, εἰδικοί ἐπιστήμονες θὰ κρίνουν καί, πιστευόμεν, εὐμενέστατα.

ΝΙΚ. Γ. ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

Archim. Dr Justin Popovic, Zitija Svetih (Οἱ Βίοι τῶν Ἁγίων). Βελιγράδιον, τόμος 1ος: Ἰανουάριος, σσ. 901, εἰκ. I, 1972· τόμος 2ος: Φεβρουάριος, σσ. 485, εἰκ. 25-4 ἔγχρ., 1973· τόμος 3ος: Μάρτιος, σσ. 585, εἰκ. 78-4 ἔγχρ., 1973· τόμος 4ος: Ἀπρίλιος, σσ. 486, εἰκ. 87-4 ἔγχρ., 1973· τόμος 5ος: Μάιος, σσ. 657, εἰκ. 143-4 ἔγχρ., 1974· τόμος 6ος: Ἰούνιος, σσ. 693, εἰκ. 202-4 ἔγχρ., 1975· τόμος 7ος: Ἰούλιος, σσ. 743, εἰκ. 233-4 ἔγχρ., 1975· τόμος 8ος: Αὐγούστος, σσ. 536, εἰκ. 176-4 ἔγχρ., 1976· τόμος 9ος: Σεπτέμβριος, σσ. 613, εἰκ. 215-4, ἔγχρ., 1976· τόμος 10ος: Ὀκτώβριος, σσ. 695, εἰκ. 232-4 ἔγχρ., 1977· τόμος 11ος: Νοέμβριος, σσ. 846, εἰκ. 268-4 ἔγχρ., 1977· τόμος 12ος: Δεκέμβριος, σσ. 877, εἰκ. 300-4 ἔγχρ., 1977· σχῆμα 8ον.

1. Ὁ πολλὸς σέρβος ἀρχιμανδρίτης καί, μέχρι τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου, Καθηγητῆς τῆς Δογματικῆς τοῦ ἐν Βελιγραδίῳ Πανεπιστημίου Δρ. Ἰουστίνος Πόποβιτς ἤρξατο

ἀπὸ τοῦ ἔτους 1972 ἐκδίδων τὸ ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀναμένον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος δω-
δεκάτομον ἔργον του περὶ τῶν ἁγίων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον
«Οἱ Βίοι τῶν Ἁγίων» (Zitija Svetih). Ἡ ἐκδόσις τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου ὀλοκληρώθη κατὰ
τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος ἔτους, ὅτε ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις τοῦ τελευταίου (12ου) τόμου,
ὁ ὁποῖος ἐκυκλοφόρησεν ἀρχομένου τοῦ 1978. Εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ ὀγκώδους πονή-
ματος τοῦ σέρβου Καθηγητοῦ προβαίνομεν ἐνταῦθα, λόγῳ τῆς τεραστίας σημασίας, τὴν
ὁποίαν τοῦτο κέκτηται πανορθόξως.

Ὁ Δρ. Ἰουστίνος Πόποβιτς εἶναι ἤδη γνωστὸς εἰς τοὺς θεολογικοὺς κύκλους τῆς
Ἑλλάδος ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε δημοσιευθέντων εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἔργων του, ἧτοι: α) τῆς
διδασκαλικῆς του διατριβῆς «Τὸ πρόβλημα τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς γνώσεως κατὰ
τὸν Ἅγιον Μακάριον τὸν Αἰγύπτιον», ὑποβληθείσης εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανε-
πιστημίου Ἀθηνῶν ἐν ἔτει 1926, τμημα τῆς ὁποίας περιελήφθη ἀργότερον καὶ ἐν «Θεολο-
γία, ἀλήθεια καὶ ζωὴ», Ἀθῆναι 1962, σ. 153-175· β) τῆς μελέτης «Ἡ Γνωσιολογία τοῦ
Ἁγίου Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου», ἐν «Θεολογία», τ. ΛΗ', 1967· γ) τῆς συλλογῆς ἄρθρων του ὑπὸ
τὸν τίτλον «Ἀνθρώπος καὶ Θεάνθρωπος, μελετήματα ὀρθοδόξου θεολογίας», Ἀθῆναι, α'
ἔκδ. 1969, β' ἔκδ. 1971, γ' ἔκδ. 1974· δ) τῆς ἐκκλησιολογικῆς μελέτης «Ἡ Ὁρθόδοξος
Ἐκκλησία καὶ ὁ Οἰκουμενισμός», Θεσσαλονίκη, 1974· ε) ἐνὸς ἀποσπάσματος ἐκ τῶν, περὶ
ῶν ὁ λόγος ἐνταῦθα, βίων τῶν Ἁγίων ὑπὸ τὸν τίτλον «Βίος καὶ Πολιτεία τῶν Ἁγίων Πα-
τέρων ἡμῶν Σάββα καὶ Συμεών, κητόρων τῆς Ἱ. Μ. Χιλανδαρίου καὶ φωτιστῶν τῶν
Σέρβων», Ἀθῆναι, 1975)· ς) ὑπομνήματός του πρὸς τὴν Σύνοδον τῆς Ἱεραρχίας τῆς Σερ-
βικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁρθοδοξία καὶ Οἰκουμενισμός, μίᾳ ὀρθό-
δοξος γνωμάτευσις καὶ μαρτυρία», ἐν «Κοινωνία», τ. ΙΗ', 1975, σ. 95-101 καὶ ζ) δευτέρου
ὑπομνήματος, ὡσαύτως πρὸς τὴν Σύνοδον, ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τὴν μελετωμένην ΜΕ-
ΓΑΛΗΝ ΣΥΝΟΔΟΝ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας», Ἀθῆναι 1977. Αἱ μεταφοράσεις αὐταὶ
ἀποτελοῦν μέρος μόνον τοῦ καθόλου συγγραφικοῦ ἔργου τοῦ π. Πόποβιτς, μικρὸν μὲν, ἀλλ'
ἀρκούντως ἐνδεικτικὸν τοῦ θεολογικοῦ στοχασμοῦ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀσκητοῦ, θεολόγου
καὶ χριστιανοῦ φιλοσόφου τοῦ αἰῶνός μας, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν ἐπιτυχῆ χαρακτηρισμὸν τοῦ
Ἀκκδημαϊκοῦ Ἱ. Κηρμίρη, «ἀποτελεῖ τὴν κεκρυμμένην συνειδησιν τῆς σερβικῆς ἐκκλη-
σίας, ἀλλὰ καὶ τῆς μαρτυρικῆς ὀρθοδοξίας ἐν γένει» (πρόλογος εἰς τὸ βιβλίον «Ἀνθρώπος
καὶ Θεάνθρωπος», σ. 7).

Εἰς τὸ τέλος τοῦ δωδεκάτου τόμου, μετὰ τὸ κείμενον τοῦ συγγραφέως καὶ τοὺς πί-
νακας, οἱ ἐπιμεληταὶ τῆς ἐκδόσεως Ἱερομόναχοι Ἀθανάσιος Γιέβτιτς, Ἀμφιλόχιος Ράντο-
βιτς καὶ Ἀρτέμιος Ραντοσάβλιεβιτς, διὰ συντόμου «Σημειώσεις περὶ τοῦ Συγγραφέως»
(ἐπιπροσθεθείσης εἰς τὸ βιβλίον καὶ ἄνευ ἀριθμήσεως σελίδων κειμένης), παρέχουν εἰς τὸν
ἀναγνώστην πληροφορίας τινὰς περὶ τῆς ζωῆς, τῆς δράσεως καὶ τοῦ ἔργου τοῦ π. Ἰουστίνου
Πόποβιτς, τὰς ὁποίας παραθέτομεν ἐνταῦθα ἐν συντομίᾳ χάριν τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ.
Ἀπὸ τὴν «Σημείωσιν» πληροφοροῦμεθα, μεταξύ ἄλλων, ὅτι ὁ π. Ἰουστίνος, κατὰ κόσμον
Εὐάγγελος (Blagoje), ἐγεννήθη ἐν Βράνιε τῆς νοτίου Σερβίας τῷ 1894 καὶ ὅτι ἀνήκει εἰς
εὐσεβῆ οἰκογένειαν, ἡ ὁποία ἔδωκεν ἐπὶ τὰς συνεχεῖς γενεὰς κληρικῶν. Ἐδιδάχθη τὴν ὀρθό-
δοξον εὐσέβειαν συνηθίζων εἰς τὴν παρακειμένην μονὴν τοῦ Ὁσίου Προχόρου καὶ τὴν ὀρ-
θόδοξον θεολογίαν φοιτῶν εἰς τὴν ἱερατικὴν σχολὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα ἐν Βελιγραδίᾳ, ὅπου
ἠτύχησε νὰ ἔχη καθηγητὴν καὶ τὸν ἀείμνηστον Ἀρχιδιῶν Νικόλαον (Βελμιροβιτς). Ἐ-
κάρη μοναχὸς τῷ 1916 λαβὼν τὸ ὄνομα τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος ἐξ ἀγάπης πρὸς τὴν
κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίαν καὶ τὸ διὰ Χριστὸν μαρτύριον. Ἐν συνεχείᾳ ὀλοκλήρωσε τὰς
θεολογικὰς αὐτοῦ σπουδὰς ἐν Πετρούπολει, Ὁξφόρδῃ καὶ Ἀθήναις, ὅπου ἔλαβε καὶ τὸν
τίτλον τοῦ διδάκτορος τῷ 1926. Ἐπιστρέψας εἰς τὴν πατρίδα ἐποποθετήθη καθηγητῆς εἰς
τὴν ἱερατικὴν σχολὴν τοῦ Καρλοβικίου, ὅπου ἤρχισεν ἐκδίδων καὶ τὸ θεολογικὸν περιοδικὸν

«Χριστιανικὴ Ζωή» (Hriscanski Zivot). Τότε εισηγήθη καὶ τὴν καθιέρωσιν τῶν «Βίων τῶν Ἀγίων» (Ἀγιολογίας), ὡς τακτικοῦ μαθήματος εἰς τὰς ἱερατικὰς σχολὰς. Ἐπίσης ἐδίδαξεν εἰς τὴν ἱερατικὴν σχολὴν τῆς Πριζρένης καὶ ἐστάλη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας του εἰς παρακαρπαθίους περιοχὰς τῆς Τσεχοσλοβακίας πρὸς τόνωνιν τῶν ἐκεῖ Ρώσων, οἱ ὅποιοι μόλις εἶχον ἐπιστραφῆ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν ἐκ τῆς βιαίως ἐπιβληθείσης εἰς αὐτοὺς οὐνίας. Ἐπιστρέψας ἐξέδωκε τὸν Α' τόμον τῆς Δογματικῆς του (Τριαδολογία) τῷ 1932, τὴν ὅποιαν ἐπιτιποφόρησεν «Ὁρθόδοξον φιλοσοφίαν τῆς Ἀληθείας», ἐξελέγη ὑφηγητὴς εἰς τὴν ἔδραν τῆς Δογματικῆς καὶ Συμβολικῆς Θεολογίας καὶ μετὰ ταῦτα ἐξέδωκε τῷ 1935 καὶ τὸν Β' τόμον τῆς Δογματικῆς (Χριστολογία). (Τὸ χειρόγραφον τοῦ Γ' τόμου, τῆς Ἐκκλησιολογίας, συγγραφὴν μεταπολεμικῶς καὶ περατωθὲν μόλις τῷ 1977, ἐξετυπώθη τὸ ἔτος 1978. Κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην συμμετέσχεν ὁμοῦ μετ' ἄλλων σέρβων διανοουμένων καὶ στοχαστῶν εἰς τὴν ἴδρυσιν τῆς «Σερβικῆς Φιλοσοφικῆς Ἐταιρείας» (1938). Κατὰ τὸ τέλος τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Βελιγραδίου καὶ ἔκτοτε, ἐγκαταβιώσας εἰς διαφόρους μονὰς, ἐπεδόθη ἐν ἡσυχίᾳ εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν πνευματικὴν ἀσκησιν καὶ περισυλλογὴν, καρπὸς τῆς ὁποίας εἶναι ἡ συγγραφὴ πλὴν τῶν «Βίων», σειρᾶς ὄλης μελετῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπαρτίζουσι ὀγκώδεις τόμους. Τέλος ἡ σημειώσις μᾶς παραθέτει α) μὲν τὰ ἐκ δεδόμενα ἔργα του, τὰ ὅποια εἶναι: «Περὶ τῆς προόδου εἰς τὸν μῦλον τοῦ θανάτου», Μοναστήριον 1933, «Στοιχειώδης Θεολογία», Βελιγράδιον 1939, «Ὁ Ντοστογιέβσκου περὶ τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν Σλάβων», (ὁ ἀρχικὸς τίτλος τοῦ ἔργου ἦτο «Φιλοσοφία καὶ Θρησκεία τοῦ Ντοστογιέβσκου»), Βελιγράδιον 1940, «Ἡ ὀρθοδοξία τοῦ Ἀγ. Σάββα ὡς φιλοσοφία τῆς ζωῆς», Μόναχον 1953, «Φιλοσοφικοὶ Κρημνοί», Μόναχον 1957, κ.ἀ., β) δὲ τὰ ἀνέκδοτα εἰσέτι, τὰ ὅποια εἶναι: ἡ ἔρμηνεια τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον «Πορεία μὲ τὸν Ἀπ. Παῦλον εἰς τὴν ζωὴν», ἡ ἔρμηνεια τῶν καθολικῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, ἡ ἔρμηνεια τῶν κατὰ Ματθαῖον καὶ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίων (ἡμιτελής) καὶ ὁ Γ' τόμος τῆς Δογματικῆς (Ἐκκλησιολογία), ὁ ὁποῖος ἐσχάτως ἐξεδόθη, προσέτι δὲ γ) τὰς μετὰ φράσεις εἰς τὴν σύγχρονον σερβικὴν τῆς Θείας Λειτουργίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Ἁγίου Βασιλείου τοῦ Μεγάλου καὶ τῶν Προηγασμένων Δώρων, τοῦ Μικροῦ καὶ Μεγάλου Εὐχολογίου, καθὼς καὶ «Χαιρετισμῶν» (ΚΔ' Οἰκῶν), Προσευχῶν καὶ ἄλλων λειτουργικῶν κειμένων.

Ἀναμφισβητήτως ὀλόκληρος ἡ παραγωγικὴ αὕτη θεολογικὴ ἐργασία ἔχει ὡς κορωνίδα καὶ ἐπιστέγασμα τὸ ἔργον τῆς ζωῆς τοῦ π. Πόποβιτς, τὴν τρίτομον «Δογματικὴν τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας», (ἢ ἄλλως «Ὁρθόδοξον Φιλοσοφίαν τῆς Ἀληθείας», ὡς ἀρέσκειται χαρακτηριστικῶς νὰ ὀνομάζῃ τὴν Δογματικὴν Ἐπιστήμην ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς), εἰς τὴν ὅποιαν ὁ ἐμπνευσμένος καὶ ἐμπειρος δογματικὸς ἐπιχειρεῖ ἐπιτυχεστάτην σύζευξιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως μετὰ τῆς δογματικῆς ἀληθείας τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως (Εὐαγγελικῆς καὶ Ἀγιοπατερικῆς), ἐκπεφρασμένων ἀμφοτέρων κατὰ τρόπον σύγχρονον, ἀμεισον καὶ ὑπαρξιακόν, διὰ τοῦ χαρακτηρίζοντος αὐτὸν λογοτεχνικοῦ ταλάντου. Ἄλλ' ἐὰν ἡ «Δογματικὴ» τοῦ π. Πόποβιτς εἶναι τὸ ἔργον ἐνδελεχοῦς ἐπιστημονικῆς ἐρευνῆς καὶ ὁ καρπὸς τοῦ μακροχρονίου μόχθου ἐνδὸς ἐπιστήμονος, οἱ ἐνταῦθα παρουσιαζόμενοι «Βίοι τῶν Ἀγίων» ἀποτελοῦν τὴν καταγραφὴν τῶν μυστικῶν ἐμπειριῶν μιᾶς βαθέως Χριστοποθούσης καρδίας· τὴν ἔκφρασιν καὶ ἐξωτερικέυσιν τῆς μυστικῆς ἐν προσευχῇ διὰ βίου συμπορεύσεως μετὰ τῶν θεοφόρων ἀγίων τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, τῶν ὁποίων τοὺς θεοφιλεῖς στεναγμούς τῆς καρδίας ἡδυνήθη νὰ ἀκροασθῇ ὁ συγγραφεὺς τῶν βίων των, ὡς δυνάμενος καὶ νὰ κατανοήσῃ, — ὅσον ὄλιγοι, — τῶν ἀσκητῶν τὰ δάκρυα ἀσκητῆς, τῶν μαρτύρων τὸν πόθον ὡς ὀμολογητῆς τῆς πίστεως καὶ ὁ ἴδιος, τῶν ἡσυχαστῶν τὰς θείας ἀπεριγράπτους ἐμπειρίας ὡς ἡσυχαστῆς, τῶν θεολόγων καὶ Πατέ-

ρων καὶ Διδασκάλων τὰς μυστικὰς ἐν Πνεύματι ἀναβάσεις ὡς σύγχρονος θεολόγος καὶ παι-
τὴρ τῆς Ὁρθοδοξίας.

2. Μὲ τὴν μετὰφρασιν καὶ συστηματικὴν συγγραφὴν τῶν βίων τῶν ἁγίων τῆς Ὁρ-
θοδόξου Ἐκκλησίας ἤρξισεν ἀσχολούμενος ὁ π. Ἰουστίνος Πόποβιτς ἀμέσως μετὰ τὸν
πόλεμον. Τοὺς οὐσιαστικοὺς λόγους, οἱ ὅποιοι ὠδήγησαν αὐτόν, ἓνα μέγαλον ἐπιστήμονα
καὶ ἐκ τῶν κορυφαίων δογματικῶν, εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν βίων, —ἐργασίαν σχετικῶς
ἀπλουστεράν τῶν ἄλλων θεολογικῶν του μελετῶν, — ἀναπτύσσει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸν πρό-
λογον, συγγραφέντα ἐν ἔτει 1954 καὶ περιεχόμενον εἰς τὸν 1ον τόμον, τοῦ μηνὸς Ἰανουα-
ρίου. Διὰ τὸν π. Πόποβιτς «οἱ βίοι τῶν ἁγίων ἀποτελοῦν εἰς τὴν πραγματικότητά τὴν ἐφηρ-
μοσμένην Δογματικὴν, ἐπειδὴ ἔχουν βιωθῆ ἀπὸ αὐτοὺς ὅλαι αἱ ἄγιοι καὶ αἰώνιοι δογμα-
τικαὶ ἀλήθειαι, εἰς ὁλόκληρον τὴν ζωογόνον καὶ δημιουργικὴν δυνάμιν των. Εἰς τοὺς βίους
τῶν ἁγίων καταδεικνύεται κατὰ τὸν πλέον ὀφθαλμοφανῆ τρόπον, ὅτι τὰ δόγματα δὲν εἶναι
μόνον ὄντολογικαὶ ἀλήθειαι καθ' ἑαυτὰς καὶ δι' ἑαυτὰς, ἀλλ' ὅτι τὸ κάθε δόγμα εἶναι πηγὴ
τῆς αἰωνίου ζωῆς καὶ τῆς ἁγίας πνευματικότητος, συμφάνως πρὸς τὸ παναληθές Εὐαγγέ-
λιον τοῦ μοναδικοῦ καὶ ἀναντικαταστάτου Σωτῆρος καὶ Κυρίου: «Τὰ ρήματά μου πνευμά
ἐστί καὶ ζωὴ ἐστί» (Ἰω. 6, 68). Διότι, κάθε «ῥῆμα Κυρίου», κάθε λόγος τοῦ Θεοῦ, προχέει
μίαν δυνάμιν σωστικὴν, ἁγιαστικὴν, ἢ ὅποια χαριτάνει, ζωοποιεῖ καὶ μεταμορφώνει» (σ.
13). Ἄλλ' ἀκόμη «οἱ βίοι τῶν ἁγίων περιέχουν καὶ ὁλόκληρον τὴν ὀρθόδοξον Ἠθικὴν,
— τὸ ὀρθόδοξον ἦθος, εἰς ὁλόκληρον τὴν λάμπιν τοῦ θεανθρωπίνου μεγαλείου του καὶ τῆς
ἀκαταβλήτου δυνάμεώς του... οἱ βίοι τῶν ἁγίων ἀποτελοῦν τὴν βιωματικὴν Ἠθικὴν, τὴν
ἐφηρμοσμένην Ἠθικὴν. Ἐξ ἄλλου αὐτοὶ πάλιν οἱ βίοι τῶν ἁγίων βεβαιώνουν κατὰ τρόπον
ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἡ Ἠθικὴ δὲν εἶναι, παρὰ μία ἐφηρμοσμένη Δογματικὴ» (σ. 14).
Πρὸς τοῦτοις οἱ βίοι εἶναι «ἡ μοναδικὴ Παιδαγωγικὴ τῆς Ὁρθοδοξίας» (σ. 14) καὶ «μία
ἰδιόμορφος ὀρθόδοξος ἐργαλοποιεῖα» (σ. 15). Εἰς τοὺς βίους τῶν ἁγίων ὁ σ. βλέπει «ἐν
εἴδος συνεχίσεως τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων. Μέσα εἰς αὐτούς... συναντᾷ κανεὶς τὸ
ἴδιον Εὐαγγέλιον, τὴν ἴδιαν ζωὴν, τὴν ἴδιαν ἀλήθειαν, τὴν ἴδιαν δικαιοσύνην, τὴν ἴδιαν ἀγά-
πην, τὴν ἴδιαν πίστιν, τὴν ἴδιαν αἰωνιότητα, τὴν ἴδιαν ἀδύναμιν ἐξ ὕψους», τὸν ἴδιον Θεὸν
καὶ Κύριον. Διότι «Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας» (Ἐβρ.
13, 8): ὁ αὐτὸς δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὄλων τῶν αἰώνων, διαμοιράζων τὰ αὐτὰ χαρί-
σματα καὶ τὰς αὐτὰς θείας ἐνεργείας εἰς ὅλους τοὺς πιστεύοντας εἰς Αὐτόν» (σ. 11). Καὶ
ἀκόμη οἱ ἄγιοι, κατὰ τὸν σ., «εἶναι οἱ ἀνθρώποι, διὰ τῶν ὁποίων συνεχίζεται ἡ ἁγία θεαν-
θρωπίνη ζωὴ τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἵωνος. Ὅλοι
των ἀποτελοῦν ἐν σῶμα, τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ - τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ εἶναι σύσσωμοι τοῦ
Χριστοῦ καὶ μέλη μεταξύ των. Ὁ ποταμὸς τῆς ἀθανάτου θείας ζωῆς ἤρξισεν νὰ ρέη, νὰ κυλᾷ
ἀκαταπαύστως ἀπὸ τὸν Θεάνθρωπον Χριστόν' καὶ οἱ Χριστιανοὶ εἰσέρχονται δι' αὐτοῦ εἰς
τὴν αἰώνιον ζωὴν» (σ. 12). Εἶναι δὲ μεγίστη ἡ σημασία τῶν βίων τῶν ἁγίων, διότι τὴν
ἁγίαν αὐτὴν καὶ αἰώνιον ζωὴν «δὲν ἠμποροῦμεν νὰ τὴν ζῶμεν μόνοι μας, ἀλλὰ πάντοτε «σὺν
πᾶσι τοῖς ἁγίοις»; μὲ τὴν βοήθειαν καὶ τὴν καθοδήγησίν των, διὰ μέσου τῶν ἁγίων μυστη-
ρίων καὶ τῶν ἁγίων ἀρετῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ» (Ἐπιλόγος, συγγραφεὶς ἐν ἔτει 1962, τόμος
12ος, μηνὸς Δεκεμβρίου, σ. 876). Ἡ τοιαύτη, λοιπόν, σημασία τῶν ἁγίων (καὶ ἐπομένως
καὶ τῶν βίων των) διὰ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπέτέλεσε τὸν οὐσιαστικὸν λό-
γον, ὁ ὁποῖος ὠδήγησε τὸν π. Ἰουστίνον εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ πρώτου πλήρους ὀρθοδόξου
Συναξαριστοῦ εἰς τὴν σερβικὴν γλῶσσαν.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. ἀναφέρεται εἰς τὰς κυριώτερας πηγὰς, ἐξ ὧων ἐχρησιμοποίησε
διὰ τὴν συγγραφὴν τῶν βίων (σσ. 16-17). Εἶναι δὲ αὐταὶ αἱ ἐξῆς κυρίως:

- α) Ὁ «Συναξαριστὴς» τοῦ Ἀγ. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, ἔκδ. γ' ὑπὸ Θ. Νι-
κολαΐδου, Φιλαδελφείας, Ἀθήνησι, 1868,

- β) Οἱ «Βίοι τῶν Ἁγίων» (Mineja Ceti) τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Ροστόβ, Συνοδικὸν Τυπογραφεῖον, Μόσχα, 1897,
- γ) Τὰ πρωτότυπα ἑλληνικὰ χειρόγραφα ἐκ διαφόρων κριτικῶν ἐκδόσεων, ὅσας εἰς τοῦτο ἦτο ἐφικτὸν (εἰς τὴν σημ. ὑπ' ἀρ. 1 τῆς σελ. 22 ἀναφέρονται αἱ ἀπ' ἀρχῆς ἐκδοτικαὶ προσπάθειαι τῶν Βολλανδιστῶν, ἡ περιοδικὴ ἔκδοσις αὐτῶν *Analecta Bollandiana* καὶ τὸ «Συναξάριον τῆς Ἐκκλησίας Κων/πόλεως» τοῦ Βολλανδιστοῦ Η. Delehaye, 1902, ὡς χρησιμοποιηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ σ. πηγαί, εἰς δὲ τοὺς ἐπιμέρους βίους ἀναφέρονται ἐν ὑποσημειώσει διάφοροι ἄλλαι μεμωμέναι κριτικαὶ ἐκδόσεις βίων),
- δ) Τὰ ἴδια τὰ ἔργα τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (ὡς Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Φωτίου, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Ἱεροῦ Χρυσοστόμου κ.ἄ.),
- ε) Τὸ «Πατερικὸν τοῦ Ἄθωνος» (Atonski Paterik), ζ' ἐκδ., Μόσχα 1890, διὰ τοὺς βίους τῶν ἁγιορειτῶν πατέρων,
- ς) Οἱ «Βίοι τῶν Νοτίων Σλάβων Ἁγίων» (Svjatije Juznih Slavjan), Φιλαρτέτου ἀρχιεπισκόπου Τσέρνικας, S. Petersburg, 1894,
- ζ) Ὁ «Πρόλογος» (ἡ λέξις, ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ληφθεῖσα, ἔχει εἰς τὰς σλαβικὰς γλώσσας ἔννοιαν ἀνάλογον πρὸς τὴν τῆς ὑφ' ἡμῶν χρησιμοποιουμένης 'συναξάριον') εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν σλαβονικὴν γλῶσσαν,
- η) Τὸ «Νέον Μαρτυρολόγιον» τοῦ Ἁγ. Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου,
- θ) Ὁ «Πρόλογος τῆς Ὀχρίδος» (συνοπτικὸς ἐπίτομος Συναξαριστής, ὁ μόνος εἰς τὴν σερβικὴν μέχρι τῶν «Βίων» τοῦ π. Πόποβιτς) Νικολάου ἐπισκόπου Ἀχριδῶν, Νύσσα, 1928, κ.ἄ.

Τέλος τὸν πρόλογον κατακλείει ὁ σ. μὲ ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν τῶν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ γενομένων προσπαθειῶν πρὸς συγγραφὴν βίων ἁγίων, (τόμ. I, σσ. 18-30) ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῶν «Πράξεων τῶν Ἀποστόλων», εἰς τὰς ὁποίας ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ἐπιχειρεῖ μίαν πρώτην καταγραφὴν «τῶν ἀγῶνων καὶ παθημάτων τῶν πρώτων κορυφαίων μαθητῶν τοῦ Σωτῆρός μας καὶ τῶν διαδόχων τῶν» (αὐτ. σ. 18). Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρεται ἐκτενῶς εἰς τὰ μαρτύρια καὶ τὰς συλλογὰς μαρτυρίων, εἰς τὰ λόγια καὶ τὰς διηγήσεις περὶ ἁγίων ἀσκητῶν καὶ ἀναχωρητῶν καὶ τὰς συλλογὰς αὐτῶν ὑπὸ μορφήν «Πατερικῶν», «Γερροντικῶν», «Λειμωναρίων» κ.λ.π., καὶ εἰς τὰς συλλογὰς βίων Ἁγίων τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς, ἐξικινούμενος μέχρι τῶν σημερινῶν κριτικῶν ἐκδόσεων παλαιῶν χειρογράφων βίων, τὰς ὁποίας «χαρακτηρίζει τὸ δυτικὸν πνεῦμα τοῦ ὀρθολογιστικοῦ κριτικισμοῦ, τὸ ὁποῖον προσδιορίζει καὶ τὴν ἐν γένει στάσιν τῶν ἐναντι τῶν βίων τῶν Ἁγίων» (αὐτ. σ. 23).

3. Τὸ πλουσιώτατον ὕλικόν τῶν βίων τῶν ἁγίων τοῦ ἐνιαυτοῦ ὁ π. Πόποβιτς κατέταξε κατὰ μῆνας, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ καὶ ἕνα ἰδιαιτέρον τόμον, περιέχοντα τοὺς βίους τῶν ἁγίων, τῶν ὁποίων ἡ μνήμη τελεῖται κατ' αὐτὸν τὸν μῆνα. Οἱ βίοι τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐορταζόντων ἁγίων ἀποτελοῦν ἕν ἰδιαιτέρον κεφάλαιον τοῦ μηνὸς αὐτοῦ, ἀρχόμενον διὰ μιᾶς διακοσμητικῆς προμετωπίδος καὶ περατούμενον, ὅπου ὁ χῶρος τὸ ἐπιτρέπει, διὰ τῆς φωτογραφίας ἐνὸς ἐκ τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ὀρθοδόξων ναῶν ἢ μονῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ὅλη δωδεκάτομος ἔκδοσις περιλαμβάνει εἰς τὰς σελίδας τῆς καὶ μίαν συλλογὴν ἐκ 251 ὀρθοδόξων ναῶν χαρακτηριστικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς διαφόρων ὀρθοδόξων χωρῶν, ἀπὸ τῆς Ἀλάσκας μέχρι τῶν Ἰνδιῶν καὶ ἀπὸ τῆς Ἀφρικῆς μέχρι τῆς Κορέας καὶ Ἰαπωνίας. Τὸν βίον ἐκάστου ἁγίου κοσμοῦν συνήθως φωτογραφίαι εἰκόνων αὐτοῦ ἀρχαίων ἢ συγχρόνων ἐκ διαφόρων ὡσαύτως ὀρθοδόξων χωρῶν. Εἰς τὸ τέλος ἐκάστου τόμου ὑπάρχει ἀλφαβητικὸν εὔρετῆριον τῶν ἐν αὐτῷ περιεχομένων ἁγίων.

Πρόκειται δὲ προσεχῶς νὰ ἐκδοθῇ καὶ δέκατος τρίτος συμπληρωματικὸς τόμος ἀναφερόμενος εἰς τὸν Πασχάλιον Κύκλον, ἦτοι τὸ Τριψίδιον καὶ τὸ Πεντηκοστάριον.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐκδοσιν τῶν τόμων αὐτῶν, ἐξεδόθησαν εἰς ἰδιαίτερα ἀνάπτυκα, ὡς μονογραφαίαι, οἱ βίοι ὠρισμένων ἐκ τῶν κυριωτέρων σέρβων ἁγίων, οἱ ὅποιοι βίοι, ὡς εἶναι φυσικόν, κέκτηνται ἰδιαίτεραν σημασίαν διὰ τὸ σερβικὸν κοινὸν καὶ δὴ διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς σερβικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας εἰς τὰς θεολογικὰς καὶ ἱερατικὰς σχολὰς, ὅπου δύνανται νὰ χρησιμεύσουν, ὡς ἄριστα βοήθημα τῶν σπουδαστῶν. Εἶναι δὲ τὰ ἑξῆς: α) Βίος τοῦ Ἁγίου Βασιλείου (ἐπισκ.) τοῦ "Οστρογκ τοῦ θαυματουργοῦ — ἀνάτυπον ἐκ τῶν «ΒΙΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ τοῦ ΑΠΡΙΑΙΟΥ», Βελιγράδιον, 1973, β) Βίος τοῦ Ἁγίου Βασιλέως Λαζάρου (πρόκειται διὰ τὸν τραγικὸν ἥρωα τῆς μάχης τοῦ Κοσσυφοπέδου, 1389) — ἀνάτυπον ἐκ τῶν «ΒΙΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ τοῦ ΙΟΥΝΙΟΥ», Βελιγράδιον, 1975), γ) Χρονογραφία τοῦ Ἁγίου Ἡγεμόνος Στεφάνου τοῦ Ὑψηλοῦ καὶ τῆς Ἀγίας Εὐγενείας — Βασιλίσσης Μίλιτσας (πρόκειται διὰ τὸν υἱὸν καὶ τὴν σύζυγον τοῦ Λαζάρου) — ἀνάτυπον ἐκ τῶν «ΒΙΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ τοῦ ΙΟΥΑΙΟΥ», Βελιγράδιον, 1975), δ) Βίος τοῦ Ἁγίου Πέτρου (μητροπ.) τοῦ Τσέντινε (τοῦ Μαυροβουνίου) — ἀνάτυπον ἐκ τῶν «ΒΙΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ τοῦ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ», Βελιγράδιον, 1977. Καὶ ἀκόμη ἐκ τῶν μὴ σέρβων ἁγίων ἐξεδόθησαν τὰ ἀνάπτυκα: α) «Ἡ ὁδὸς τῆς ψυχῆς μετὰ θάνατον — Βίος τοῦ Ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου», ἀνάτυπον ἐκ τῶν «ΒΙΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ τοῦ μηνὸς ΜΑΡΤΙΟΥ», Βελιγράδιον, 1973, β) «Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου καὶ τὰ θαύματα τῆς ἱερᾶς αὐτῆς εἰκόνης τῆς 'Τσάνιτσκας', τῆς 'Μαλεβῆς' καὶ τῆς εἰς τὸ χωρίον Backo Petrovo», ἀνάτυπον, ἐκ τῶν «ΒΙΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ τοῦ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ», Βελιγράδιον, 1976, καὶ γ) «Βίος τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καὶ Λόγος περὶ παθῶν καὶ ἀρετῶν καὶ περὶ τῶν καρπῶν τῆς ἡσυχίας» (πρὸς ξένην μοναχὴν), ἀνάτυπον ἐκ τῶν «ΒΙΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ τοῦ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ», Βελιγράδιον, 1977. (Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἴσως ἀποτελεῖ τὴν πλῆθυν σὺγχρονον καὶ ἐπιστημονικῶς ἔγκυρον ἀπόπειραν συγγραφῆς καὶ βίου καὶ τῶν ἀγῶνων τοῦ μεγάλου βυζαντινοῦ ἡσυχαστοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν μετὰ τοῦ π. Πόποβιτς συνειργάσθη καὶ ὁ ἱερωμ. Ἀμφιλόχιος Ράντοβιτς, εἰδικῶς ἀσχοληθεὶς περὶ τὰ παλαμικὰ προβλήματα).

Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὸ ἀρχικὸν χειρόγραφον (περατωθὲν κατὰ τὸ 1962) ὑπέστη κατὰ τὸ ἔτος 1972, — ὅτε ἤρχισεν ἡ ἐκτύπωσις τοῦ 1ου τόμου—, καὶ περαιτέρω μερικὴν ἐπεξεργασίαν, βελτίωσιν καὶ ἐπαύξεισιν, λόγῳ τῆς ἀξιοποιήσεως ὑπὸ τοῦ σ. καὶ τῶν νεωτέρων ἐπιστημονικῶν ἱστορικῶν, θεολογικῶν καὶ ἀγιολογικῶν ἐργασιῶν, αἱ ὁποῖαι εἶδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος κατὰ τὸ διάστημα τὸ διαρροῦσαν ἀπὸ τῆς περατώσεως τοῦ χειρογράφου μέχρι τῆς ἐκτύπωσεως. Οὕτως ἀνεπτύχθησαν ἰδιαίτερος οἱ βίοι τῶν μεγάλων Πατέρων καὶ Θεολόγων, ὡς τῶν Καππαδοκῶν, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τῶν Ἁγίων Ἀθανασίου, Κυρίλλου, Μαξίμου, Δαμασκηνοῦ, Φωτίου, τοῦ προαναφερθέντος Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ κ.ἄ. Ἐπίσης κατὰ πολὺ ἐπηυξημένοι καὶ ἐπεξεργασμένοι παρουσιάζονται οἱ βίοι τῶν Ἁγίων Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου, Γερασίμου τοῦ ἐν Κεφαλληνίᾳ, Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου καὶ Νεκταρίου Πενταπόλεως, τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε' κ.ἄ., βάσει τῶν σχετικῶν νεωτάτων ἑλληνικῶν ἐργασιῶν. Ἀκόμη ἐπῆλθον σημαντικαὶ βελτιώσεις, βάσει νεωτέρων σλαβικῶν ἐργασιῶν, εἰς τοὺς βίους πολλῶν Ρώσων καὶ γενικῶς σλάβων ἁγίων, ὡς τοῦ Ἁγίου Σεργίου τοῦ Ράντονεζ, τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μητροπ. Ροστώβ καὶ συγγραφῆς καὶ μεταφραστοῦ βίων, τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Κρονστάνδης καὶ τοῦ Ἁγίου Σεραφεῖμ τοῦ Σαρώβ, διὰ τὸν ὅποιον ὁ σ. γράφει ὅτι τὸν εἰργάσθη χρησιμοποίησας ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρας πηγὰς καὶ τὸν ἀνέπτυξεν κατὰ τὸ δυνατόν ἐκτενέστερον, «λόγῳ τῆς ἰδιαίτερας αὐτοῦ σπουδαιότητος, ὡς κατ' ἐξοχὴν συγχρόνον πρὸς ἡμᾶς ἁγίου» (τόμ. 1ος, σ. 17). Κατὰ τὴν αὐτὴν δευτέραν ἐπεξεργασίαν τοῦ α' χειρογράφου ἀνεπτύχθησαν ἐκτενέστερον καὶ τὰ μαρτύρια ὄλων τῶν γνωστῶν ἐλλήνων καὶ βαλκανίων

νεομαρτύρων τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας, τὰ ὁποῖα εἰς τὸ α' χειρόγραφον ἀνεφέροντο συνοπτικώτερον, περιελήφθη δὲ καὶ ὁ βίος τοῦ ἐσχάτως ἀνακηρυχθέντος ἁγίου Ἀνθίμου Κεφαλληνίας (μετὰ τῶν δύο πρώτων εἰκόνων αὐτοῦ). Τέλος προσετέθησαν καὶ οἱ βιοὶ καὶ ἡ δρᾶσις ἁγίων, οἱ ὅποιοι ἔδρασαν ὡς ἱεραπόστολοι καὶ κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου εἰς ἀπομακρυσμένας χώρας καὶ γενικῶς ἐνημερώθη πλήρως τὸ ἔργον, ὥστε τελικῶς νὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἀποτελεῖ τὸν πληρέστερον ὀρθόδοξον Συναξαριστὴν, τὸν περιέχοντα τοὺς βίους τῶν ἁγίων ὄλων τῶν ὀρθοδόξων λαῶν καὶ χωρῶν.

Τοιοιτοτρόπως, εἰς τὸ ἀνά χεῖρας ὀγκῶδες ὑπὲρ τὰς 8.300 σελίδας ἔργον ἔχομεν πλουσιώτατον καὶ ποικίλον ἱστοριοεκκλησιαστικόν, ἀγιολογικόν, πατρολογικόν, δογματικόν, νομοκανονικόν, ποιμαντικόν, λειτουργικόν, κηρυκτικόν, κ.λπ. Ὑλικόν, τὸ ὅποion ὁ ἐμπνευσμένος κάλαμος τοῦ π. Ἰουστίνου Πόποβιτς ἐκθέτει κατὰ τὸν χαρακτηριστικὸν αὐτὸν ἰδιάζοντα τρόπον, ὥστε ὁ Συναξαριστὴς του νὰ ἀποτελῆ κείμενον ὄχι μόνον ἀπλοϊκόν, οὔτε μόνον ἀύστηρῶς ἐπιστημονικόν, ἀλλ' ἐν ταυτῷ ἐκφράζον βαθεῖας μὲν θεολογικᾶς ἀληθείας, ἀλλὰ μὲ γλαφυρόν, ἀπλοῦν καὶ κατανοητικὸν τρόπον, οὕτως ὥστε καὶ ὁ διανοούμενος ἀναγνώστης νὰ ἐντυφᾶ εἰς αὐτὸ μετ' ἀμειώτου ἐνδιαφέροντος καὶ νὰ ὠφεληταὶ ἐξ αὐτοῦ, ταυτοχρόνως ὅμως νὰ ἀποτελῆ καὶ προσφιλὲς ἀνάγνωσμα διὰ τὸν εὐσεβῆ ὀρθόδοξον λαόν, τοῦ ὁποίου ἀκριβῶς τὴν κατὰ Χριστὸν παιδείαν καὶ τὸν καταρτισμὸν ἐπιδιώκουσιν τὰ τοιαῦτα ἔργα. (Χαρακτηριστικὸν τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ λαοῦ πρὸς τοὺς «Βίους τῶν Ἁγίων» εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἤδη πρὸ δύο ἐτῶν ἐξηνητλήθη ὁ 1ος τόμος, τείνουσιν δὲ πρὸς ἐξάντησιν καὶ οἱ 2ος καὶ 3ος).

4. Ἡ σημασία τοῦ ἔργου εἶναι μεγίστη καὶ πολλαπλῆ. Ἰδίᾳ διὰ τὴν Σερβίαν ἢ τὴν Ἐκκλησίαν εἶναι ὄντως ἀνεκτίμητος. Διὰ μέσου τῶν βίων τῶν σέρβων ἁγίων παρέχεται ὀλόκληρος ἢ σερβικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, καθὼς καὶ σημαντικώτατον μέρος τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας τῶν Σέρβων, καθ' ὅσον μία σειρά ὀλόκληρος ἁγίων βασιλέων, ἡ ἁγία δυναστεία τῶν Νεμανιδῶν, ἀπὸ τοῦ ἁγίου γενάρχου τῆς Συμεῶν τοῦ κτήτορος τῆς Ἱ. Μ. Χιλανδαρίου καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἁγίου Σάββα τοῦ Α' Ἀρχιεπισκόπου τῶν Σέρβων, μέχρι τοῦ τελευταίου ἀπογόνου τῆς τοῦ μάρτυρος Οὔρος, συνδυάζουσα τὸ στέμμα μετὰ τοῦ σταυροῦ, συνέδεσε καὶ τὸ ἔθνος τῆς μετὰ τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ταυτίζουσα ἐν πολλοῖς τὴν ἐκκλησιαστικὴν πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν τῶν Σέρβων. Ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν βίων τῶν λοιπῶν (μὴ σέρβων) ἁγίων καὶ διὰ τῶν μεταφράσεων σημαντικωτάτων πατερικῶν ὁμιλιῶν (ὡς π.χ. τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, Ἀγ. Βασιλείου, Ἀγ. Δαμασκηνοῦ, Ἀγ. Παλαμᾶ κ.ἄ.), καθὼς καὶ διὰ τῆς παραθέσεως ἱκανῶν ρήσεων Πατέρων, Διδασκάλων καὶ ἁγίων Γερόντων παρέχεται διὰ τοῦ πρώτου αὐτοῦ πλήρους συναξαριστοῦ εἰς τὴν σερβικὴν γλῶσσαν σημαντικώτατον βοήθημα πρὸς ἐκκλησιαστικὸν καὶ θεολογικὸν καταρτισμὸν. Οὕτως οἱ «Βιοὶ τῶν Ἁγίων» τοῦ π. Πόποβιτς ἀποτελοῦν σύγγραμμα ἀπαραίτητον διὰ τοὺς καθηγητὰς καὶ σπουδαστὰς τῶν θεολογικῶν καὶ ἱερατικῶν σχολῶν, τοὺς ἐπισκόπους, ἱερεῖς, μοναχοὺς καὶ ἴκανα τὰ πιστὰ μέλη τῆς ἀδελφῆς καὶ γειτονος Ἐκκλησίας.

Ἄλλ' ἡ σημασία τοῦ ἔργου εἶναι μεγίστη καὶ διὰ τὴν καθόλου ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Ἡ Πρόνοια τοῦ Θεοῦ παρέσχεν εἰς τὸν π. Ἰουστίνον Πόποβιτς τὴν εὐτυχεῖς συγκυρίαν νὰ σπουδάσῃ πλὴν τῆς Σερβίας καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ὅπου ἤλθεν εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν δυτικὸν μὴ ὀρθόδοξον κόσμον καὶ τὴν νοοτροπίαν του, εἰς τὴν Ρωσσίαν, ὅπου ἐνώρισεν εἰς βάθος τὴν ρωσικὴν ὀρθόδοξον πνευματικότητα καὶ εἰς τὰς Ἀθῆνας, ὅπου «ἠράσθη» (ὡς ὁ ἴδιος ἠρέσκετο συχνάκις νὰ ὁμολογῆ χαρακτηριστικῶς) τὴν ἁγιοπατερικὴν βυζαντινὴν παράδοσιν. Ἡ ἐν Ἀθῆναις παραμονή του —κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὁποίας ἔλαβε χώραν ἡ γνωριμία του μετὰ τῶν κορυφαίων θεολόγων τῆς ἐποχῆς, καθηγητῶν Μπαλάνου, Δυοβουνιώτου κ.ἄ., καθὼς καὶ τοῦ τότε συμφοιτητοῦ του, μετέπειτα δὲ λαμπρόναυτος τὴν δογματικὴν ἐπιστήμην καὶ νῦν Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἱ. Καρμῖρη—, συνετέλεσεν εἰς τὸν

ἔρωτά του πρὸς πᾶν τὸ ἑλληνορθόδοξον, καρπὸς τοῦ ὁποίου εἶναι ἕν τιμι μέρει καὶ ἡ ἐν-
 τρῶφῃσι εἰς τὰ βυζαντινὰ χειρόγραφα τῶν βίων τῶν ἁγίων, ἐξ ἧς προήλθεν ὁ ἀνά χειρας
 Συναξαριστής. Τοιοῦτοτρόπως ὁ π. Πόποβιτς, πλέον παντὸς ἄλλου ἴσως, ἦτο εἰς θέσιν νὰ
 γνωρίσῃ βαθέως τὰς ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις πολλῶν ὀρθοδόξων λαῶν καὶ οὕτω νὰ
 δώσῃ ἕνα Συναξαριστὴν ὑπερπλήρη, περιέχοντα τοὺς βίους τῶν ἁγίων ἐξ ὅλων τῶν ὀρθο-
 δόξων λαῶν, γνησίως πανορθόδοξον ἔργον οἰκουμενικῶν ὄντως διαστάσεων. Ὡς
 ἐπιστήμων δὲ ἀσυνήθους βαρύτητος, διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς εὐσυνειδησίας του, τοῦ ἐλέγχου
 καὶ τῆς διακρίσεως τῶν πηγῶν, παρέσχεν εἰς τὴν ἐποχὴν μας τὸ π ρ ὀ τ υ π ο ν καὶ τὸ
 μ ἔ τ ρ ο ν συγγραφῆς ἐνὸς Ὀρθοδόξου Συναξαριστοῦ. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ εἴπωμεν,
 ὅτι πρόκειται περὶ τῆς σοβαρωτέρας καὶ πλέον ὀρθοδόξου μέχρι σήμερον ἐκδόσεως τῶν βίων
 τῶν ἁγίων. Εἰς τὸ ἐξῆς δὲ εἶναι ἀδύνατον νὰ γραφῇ Συναξαριστὴς ἀγνοῶν τὸν τοῦ Δρος
 Πόποβιτς.

Ἄλλ' ἡ συγγραφὴ τῶν «Βίων» κέκτεται ἰδιάζουσαν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα
 καὶ δι' αὐτὸν τοῦτον τὸν συγγραφέα: Ἡ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συγγραφῆς ἐντρύφῃσι
 εἰς τοὺς ἁγίους, τὰς ἀθλήσεις καὶ τὰ θεῖα χαρίσματα τῶν ἁγίων προσωπικοτήτων, παρέ-
 σχε προφανῶς εἰς τὸν πολὺν σ. τὰς βάσεις διὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ Γ' τόμου τῆς Δογμα-
 τικῆς του, ὅπου διαπραγματεύεται καὶ τὸ λίαν λεπτὸν καὶ σοβαρὸν κεφάλαιον τὸ ἀναφερό-
 μενον εἰς τὴν δρᾶσιν καὶ τὸν ρόλον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἰς τὰ μυστή-
 ρια, δηλαδὴ, καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ Παρακλήτου. Ἐκεῖ ὁ Ἄρχιμ. Ἰουστίνος βλέπων τὸ
 Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὴν Ἐκκλησίαν πάντων τῶν Ἁγίων Του» (σ. 645), βλέπει καὶ
 τὰς Ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διὰ μέσου τῶν ἀσκήσεων-ἀρετῶν καὶ τῶν χαρισμά-
 των τῶν Ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας, ἐμπνεόμενος προφανῶς ἐκ τῆς προηγηθείσης μακρο-
 χρονίου ἀδολεσχίας του εἰς τοὺς βίους τῶν ἁγίων.

Οὕτως, ὁ πρωτότυπος καὶ μὲ προσωπικὸν ὕφος καὶ θεολογικὸν στοχασμὸν συγγρα-
 φεύς, διὰ μὲν τῆς «Δογματικῆς» του πλουτίζει τὴν μέχρι πρό τινος ξηρὰν καὶ σχολαστι-
 κίζουσαν Δογματικὴν Ἐπιστήμην διὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, λατρευτικοῦ καὶ ἀσκητικοῦ
 βιώματος, διὰ δὲ τῆς συγγραφῆς τῶν «Βίων τῶν Ἁγίων» πλουτίζει τοὺς λαϊκοὺς συναξα-
 ριστὰς διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς θεολογικῆς διακρίσεως καὶ εὐσυνειδησίας. Καὶ ὅπως διὰ
 τῆς «Δογματικῆς» του ἀποδεικνύει, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ γραφῇ Δογματικὴ κατὰ τρόπον
 βιωματικόν, μεταθέτων οὕτω τὴν Ὀρθόδοξον Δογματικὴν ἀπὸ τοῦ ξηροῦ σπουδαστηρίου
 εἰς τὸν ζῶντα καὶ παλλόμενον χῶρον τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας καὶ εὐσεβείας καὶ ἀσκή-
 σεως, οὕτω καὶ διὰ τῶν «Βίων τῶν Ἁγίων» ἀποδεικνύει, ὅτι δύναται καὶ πρέπει εἰς ὀρθό-
 δοξος Συναξαριστὴς νὰ εἶναι ἔργον ὄχι μόνον λαϊκῆς εὐσεβείας ἀλλὰ καὶ βαθείας θ ε ο λ ο -
 γ ί α ς.

Πρεσβύτερος ΣΤΑΜ. ΣΚΛΗΡΗΣ